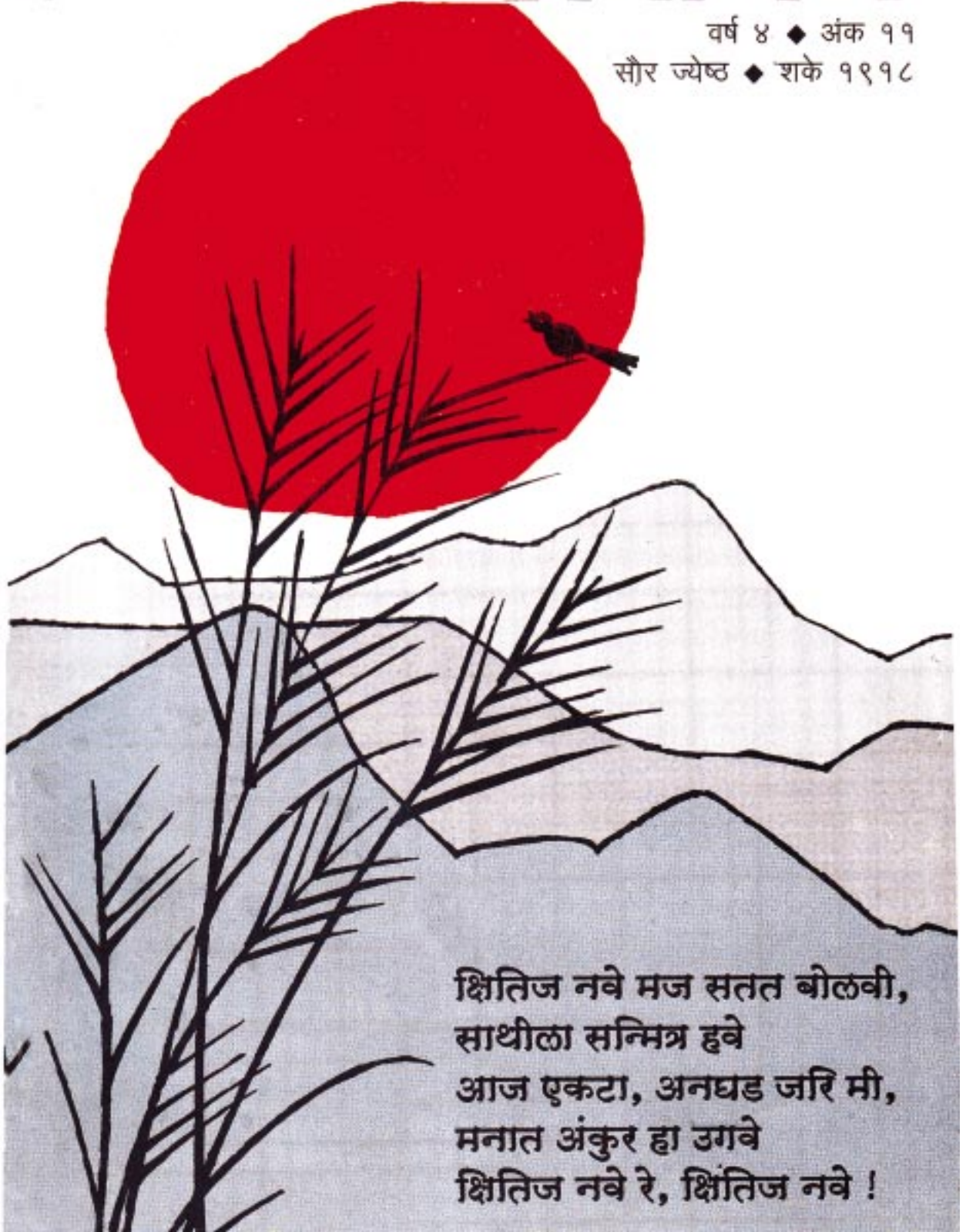

ज्ञान प्रबोधिनीचे कुमारांसाठी अभिनव मासिक !

छात्र प्रबोधन

वर्ष ४ ♦ अंक ११
सौर ज्येष्ठ ♦ शके १९१८

क्षितिज नवे मज सतत बोलवी,
साथीला सन्मित्र हवे
आज एकटा, अनघड जरि मी,
मनात अंकुर हा उगवे
क्षितिज नवे रे, क्षितिज नवे !

शैक्षणिक वर्षारंभी करावयाची संकल्पयुक्त प्रार्थना

‘राष्ट्रार्थ भव्य कृति काही पराक्रमाची
ईर्ष्या निजांतरी धरुनि करावयाची’

खरोखर राष्ट्रहितार्थ
जीवनात पराक्रमाची उत्तुंग कृती घडावी
अशी तीव्र तळमळ मनात धरून
या शैक्षणिक वर्षाच्या आरंभी
आमच्या मनातील संकल्प
व्यक्त करण्यासाठी
आम्ही एकत्र जमत आहोत.
हे परमात्मन्, तू याचा साक्षी हो.

आमच्या दैनंदिन जीवनात
आम्ही उत्तम अभ्यास करू
उत्तम वाचन करू, उत्तम चिंतन करू
खूप खेळ खेळू,
शरीर सुदृढ करू, काटक करू,
बौद्धिक, शारीरिक,
मानसिक आणि आत्मिक
सर्व प्रकारे आम्ही कार्यक्षम होऊ.

शिक्षकांबद्दल नितांत आदर बाळगून
त्यांच्याकडून अधिकाधिक विद्या
आम्ही ग्रहण करू
वर्गमित्रांचे गुणग्रहण करत,
परस्पर विश्वास अन् स्नेह वाढवत,
आनंदाने, सामर्थ्याने
अनेक प्रकारचे अनुभव उत्कटपणे घेऊ.

देशाच्या परिस्थितीबाबत
आमची संवेदना आम्ही सतत जागृत ठेवू
तिला अनुसरून योग्य प्रतिसाद देऊ.
एकट्याच्या कर्तृत्वाच्या मर्यादा
लक्षात घेऊन
सामूहिक शक्ती वाढविण्याचा
आम्ही संकल्प करित आहोत.
विद्या, संपत्ती आणि नीती यांनी
आमचे राष्ट्र समृद्ध व्हावे म्हणून
जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात
आम्ही संघटना घडवू.
आमची मने संघटनेला आवश्यक अशी
लवचिक अन् जुळवून घेणारी,
परस्परांना प्रेमाने बांधणारी,
सर्वांच्या व्यक्तीवैशिष्ट्यांचा आदर करित
सर्वांच्या उज्वल भविष्यासाठी
एकत्रितपणे स्वप्ने पाहणारी,
अशी होवोत.

आमच्या प्रयत्नांनी व
वडिलधाऱ्यांच्या आशीर्वादांनी
आम्ही केलेले व्यक्तिगत व सामूहिक संकल्प
आम्ही निश्चितच पूर्ण करू.
आमचा कण न् कण आणि क्षण न् क्षण
संकल्पपूर्तीसाठी सार्थकी लागू दे.
हे परमेश्वरा, तुझ्या मंगल आशीर्वादाने
हे सर्व घडू दे !

ॐ

छान

प्रबोधन

वर्ष ४ अंक ११
सौर ज्येष्ठ, शके १९१८

इवली शल्ये रुपती खुपती, मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख लेऊनी ने ज्योतिर्जगतात.

संपादक, प्रकाशक
महेन्द्र सेठिया
संपादक मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E., M.Ed.
विवेक पोंक्षे M.Sc., B.Ed.
अनघा लवळेकर M.A., B.Ed.
शैलजा देशमुख M.A., M.Ed.

मुखपृष्ठ, आतील चित्रे
राजेश भावसार, पुणे.

अक्षर जुळवणी

अक्षय एंटरप्राईजेस अॅण्ड सर्व्हिसेस
५१६ ब, नारायण पेठ, पुणे-३०

संपर्क

‘छात्र प्रबोधन’

ज्ञान प्रबोधिनी
५१० सदाशिव पेठ
पुणे-४११०३०

☐ ४७७६९१

मुद्रक

प्रबोध संपदा, पुणे - २.

वार्षिक वर्गणी

रु. १००/-

नोंदणी क्रमांक

PHM/153/VIII

प्रकाशन दिनांक

सौर १ वैशाख, शके १९१८

३० मे, १९९६

अंश

• संवाद-प्रा. महेन्द्र सेठिया	२
• कथा	
किमया हातच्याची -प्रा.पु.ग.वैद्य	३
• जरा डोके चालवा-खालील खान	८
• डोळस भटकंती-भाग ९	
पक्ष्यांशी दोस्ती-प्रा.प्र.के. घाणेकर	९
• कृतिकौशल्याचे धडे	
करवंटीतून सौंदर्य खुलवा-संदीप हगवणे	११
• वर्षारंभ उपासना	१३
• कविता पानोपानी-संजीवनी मराठे	१४
• स्वातंत्र्योत्तर भारताचा इतिहास	
पूर्वेकडचा स्वातंत्र्य सूर्य-प्रा.अनघा लवळेकर	१५
• जिद्द-सौ.सुषमा निसळ	१९
• वाचलेच पाहिजे असे काही	
सूर्यमालेतील सृष्टी चमत्कार-गणेश दिघे	२१
• गंध मोहवी काव्याचा	
मुलांचे कवी ग.ह.पाटील-डॉ मंदा खांडगे	२३
• वेड लावणारी शिबिरे-कु. अर्चना शेलार	२७
अभ्यासातील स्वावलंबन	
अभ्यास पायऱ्या-प्रा.महेन्द्र सेठिया	३३
• पर्यावरण एक स्वगत-श्रीहरी माधव पर्वते	३७
• हितगुज	
आनंदयात्री-सुहास महाजनी	३९
खेळ खेळून तर पाहा	
बुद्धियुध्द-प्रा.मनोज देवळेकर	४१
• दहावी नंतर पुढे काय ? -	
लोकशाहीचे आधारस्तंभ होऊयात	
-डॉ. विवेक बा. कुलकर्णी	४३

विक्रमी कृती करू चला दिगंत हालवू, तेज मायभूमिचे उभ्या जगास दाखवू.

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनो,

प्रदीर्घ सुट्टी संपवून शाळेच्या नवीन वर्षाची तुम्ही सर्वजण आतुरतेने वाट पाहात असाल. नवीन वर्ग, नवीन वर्गशिक्षक, नवीन वह्या-पुस्तके या सगळ्यांचं स्वागत करायला तुम्ही अन् तुमचंही स्वागत करायला हे सर्व घटक सज्ज आहेत; उत्सुक आहेत.

जवळ जवळ दीड महिन्यांनी आपल्या अनेक वर्गमित्र-मैत्रिणांनो तुम्ही भेटणार असाल. सुट्टीत केलेली धमाल, प्रवासातल्या गमती-जमती, शिबिरांमधील विशेष अनुभव, आठवणी, प्रसंग हे सगळे किती व केव्हा सांगू असं तुम्हाला झालं असेल.

अशी सगळी उत्सुकता, नव्याची नवलाई, अनेकांना भेटण्याची ओढ, उत्साह मनात बाळगून तुम्ही सर्वजण शाळेत प्रवेश कराल. यावर्षी नवीन काय काय करायचे? वर्गात कोणा शेजारी, कोणत्या जागेवर बसायचे? याबाबतचे मनसुबेही तयार होत असतील. या बरोबरच थोडा वेगळा विचार करणार का?...

यावर्षी गेल्या वर्षीपेक्षा विशेष-वेगळं असं काय काय करणार? शाळेतल्या कोणत्या उपक्रमांमध्ये पुढाकार घेणार, कोणत्या भाषेवर विशेष प्रभुत्व मिळविणार, कोणत्या विषयात ठरवून अधिक गुण मिळविणार, अभ्यासातली कोणती कौशल्ये (टिपणे काढणे, तर्क करणे, निबंधलेखन इ.) आत्मसात करणार, स्वभावातील कोणते बदल जाणीवपूर्वक करणार, अभ्यासेतर नवीन काय शिकणार, घरातील कोणकोणत्या कामांमध्ये मदत करणार, नवीन मित्र किती मिळविणार, या गोष्टी निश्चित करायला हव्यात.

यावर्षी अमूक गोष्टी करणारच, झाल्याच पाहिजेत असे ठरवा. त्या लिहून काढा. **'या वर्षीचे माझे संकल्प'** अशा शीर्षकाखाली त्यातील ठळक ५-६ गोष्टी (त्यापेक्षा जास्त नको) मोठ्या अक्षरात लिहून अभ्यासाच्या जागी लावून ठेवा.

हे संकल्प नेमके असावेत. मोजता येण्यासारखे असावेत. सहज साध्य नसावेत ते साध्य करण्यासाठी विशेष प्रयत्न करायला लागतील असे असावेत. पण तरी अति महत्त्वाकांक्षी अवास्तव असता कामा नयेत. येत्या वर्षात पूर्ण करता येतील असे असावेत.

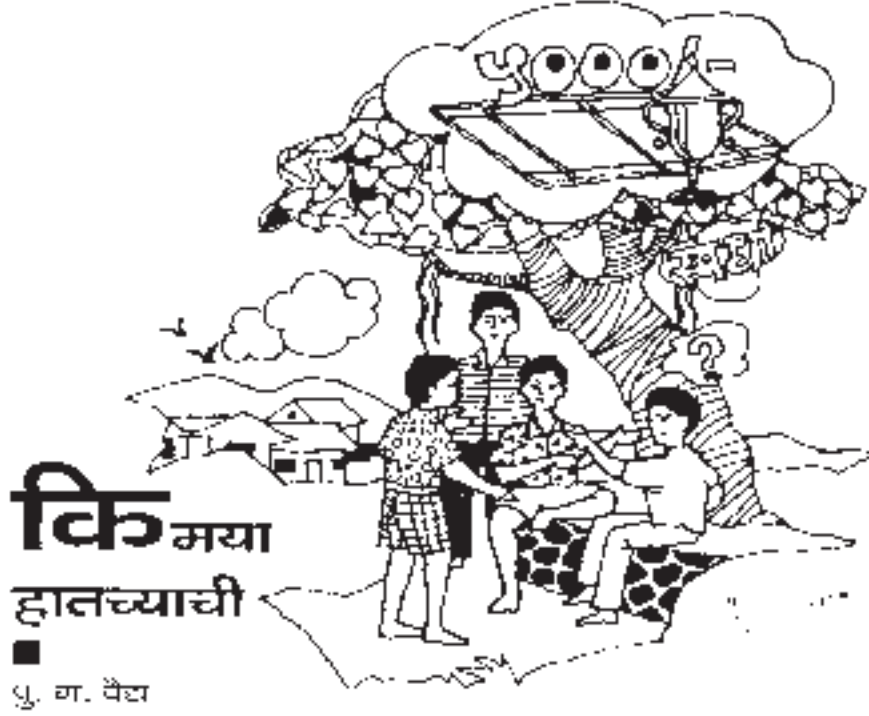
असे संकल्प वर्षारंभी केले म्हणजे वर्षभर 'उद्या आजच्या पेक्षा काही पुढेच जाऊ करू असे' ध्यास लागेल. यालाच म्हणायचं विकासाची सुरुवात. वाढत आपण सगळेच असतो. निसर्गाचा तो नियमच आहे. **पण आपल्याला हवं तसं, हव्या त्या गतीनं, स्वतःमध्ये चांगला बदल घडवून आणण्याचं ठरवणं, त्यासाठी धडपड करणं, विविध प्रकारचे अनुभव घेणं म्हणजे खरा विकास... म्हणजे खरे शिक्षण !**

तर असा, खरे शिक्षण घेण्याचा, विकास करण्याचा संकल्प शालेय वर्षारंभी तुम्ही सर्वांनी करावा अन् तो पूर्ण करण्यासाठी वर्षभर मनापासून प्रयत्न करावेत **ही छात्र प्रबोधनचे सभासद म्हणून तुमच्याकडून अपेक्षा आहे.** तुमचे संकल्प आम्हाला जरूर कळवा. ते पूर्ण होण्यासाठी आवश्यक ते सहकार्य अन् मार्गदर्शन छात्र प्रबोधन कडून तुम्हाला जरूर मिळेल. **नवीन शैक्षणिक** सन्नेह तुमचा **वर्षासाठी अन् संकल्पपूर्तीच्या दिशेने वाटचाल करण्यासाठी खूप खूप शुभेच्छा.**

(महेन्द्र सेठिया)

नव स्फूर्तीने, चैतन्याने करू स्व उद्धार । विज्ञानावर निष्ठा अमुची, संस्कृती आचार ॥

शाळेचा अभ्यास न आवडणाऱ्या आणि खेळाची आवड असणाऱ्या ८ वी, ९ वी तल्या मुलांचा एक गट होता. ही सगळी मुले एका झोपडपट्टीतील. त्यामुळे कबड्डी शिवाय दुसरा कुठलाच खेळ त्यांना परवडणारा नव्हता. ह्या पोरानांच्या वाचनात सांगलीच्या शालेय कबड्डी स्पर्धेची जाहिरात आली. स्पर्धेत विजयी होणाऱ्यांना पाच हजाराचे बक्षीस होते. कोणत्याही परिस्थितीत हे बक्षीस मिळवायचेच असा सर्वांनी निर्धार केला.

ह्या कबड्डी मंडळाचे नाव होते, 'जय बजरंग कबड्डी मंडळ, उंब्रज'. मंडळाचा नेता होता बबन तथा 'बब्या'. जाहिरात वाचलेल्या

दिवसापासूनच मुलांनी सायंकाळी कबड्डीच्या सरावाला सुरुवात केली. जय बजरंग कबड्डी मंडळाचे आधार स्तंभ म्हणजे, तानाजी तथा तान्या, महादू तथा महाद्या, रघूनाथ तथा रघ्या. हे तीन चढाई करणारे उत्तम खेळाडू! त्यातला सुपरस्टार म्हणजे तान्या आणि हाच नेमका पहिल्या दिवशीच्या सरावाला गैरहजर होता. चौकशी केल्यावर असे कळले की तान्याला ताप आल्यामुळे त्याची आई त्याला दवाखान्यात घेऊन गेली होती.

तान्याचा जो आजार होता त्यातून बरे होण्यासाठी त्याला रोज सकाळ-संध्याकाळ दोन सुया मारण्याची गरज होती. सुयांची दोन्ही

सत्य सर्वांचे आदी घर । सर्व धर्मांचे माहेर । सत्य सुखाला आधार । बाकी सर्व अंधःकार ॥

औषधे महागडी म्हणजे रोज ५०/- रु. लागणारी होती. ही जर दिली तरच तान्या १५ दिवसात बरा होईल. त्यानंतरच्या महिन्याभरात त्याचा सराव होईल आणि हे पाच हजाराचे बक्षीस आपल्याला नक्की मिळेल असा आत्मविश्वास बब्याला होता. तरीही पाच हजार रुपयाचे बक्षीस मिळण्याचे आव्हान स्वीकारणारे चेहेरे एकदम चिमणी एवढे झाले होते. बब्या सहकाऱ्यांसह डॉक्टरांना म्हणाला, “तुम्ही औषधोपचार सुरू करा. दर शनिवारी त्या-त्या आठवड्याचे बिल चुकते केले जाईल अशी मी हमी देतो. तान्याचा औषधोपचार तुम्ही आजच्या आज सुरू करणार असे मला वचन द्या” बब्याने डॉक्टरांशी हस्तांदोलन केले आणि सहकाऱ्यांसह बाहेर पडला. ते सर्व जण तडक गावाबाहेरील ‘मुगळ्याच्या वडाखाली’ जाऊन बसले.

बब्याच्या शब्दामुळे आजपासून औषधोपचार सुरू होणार होता; पण दर शनिवारी द्यावे लागणारे पैसे आणायचे कोठून? सगळेच जण चिंता करीत होते. संकटसमयी सर्वांना देवाची आठवण झाली. साऱ्या शांततेचा भंग करीत भग्या उठला आणि म्हणाला, “आपण सर्वजण देवाची प्रार्थना करू या, देव आपल्याला काही तरी मदत करेल.” तसा सद्या म्हणाला, “अरे बिनकष्टाचं फुकट देवसुध्दा काही देत नाही. प्रार्थनेने काय होणार कात.” वान्यानेही सद्याला पुष्टी दिली. या सगळ्यांना गप्प करत नान्या बोलला, “हे बघा प्रार्थनेमुळे माणसाचे मन आणि चित्त शांत होते. तेव्हा आता आपण सगळे एकदम गुमान पाच मिनिटे देवाची प्रार्थना

करू या.”

अंधार पडला होता. सगळेजण देवाची प्रार्थना करीत होते. पाच मिनिटे होऊन गेली. भग्या उभा राहिला आणि सर्वांना म्हणाला, “तुम्ही डोळे उघडा आणि प्रत्येकाने आपण काय करावे असे वाटते ते सांगा. प्रत्येकाला काही ना काही सांगता येईल.” प्रत्येकाने काही ना काही कल्पना सुचविल्या आणि गण्याची पाळी आली. गण्या अजून तंद्रितच होता. भग्याने त्याला हलवून चक्क जागा केला.

गण्या उठला आणि मोठ्या आत्मविश्वासाने बोलू लागला, “विश्वास ठेवा अगर ठेवू नका मला आत्ता गणितदेवी प्रसन्न झाली आहे, मी ‘गणितदेवीला’ आपली सगळी हक्कित सांगितली. आपल्या मित्राला मदत करण्याच्या प्रवृत्तीबद्दल तिने आपले कौतुक केले आणि आपल्याला हवी ती मदत करण्याचे मान्य केले. त्यावर मी म्हणालो, आम्हाला तान्याच्या औषधासाठी हजार रुपये दे. त्यावर ‘गणितदेवी’ उत्तरली, “मी असे कोणाला कही फुकट देत नसते, तुम्हीही फुकट काही मागू नका,” पुढे ‘गणितदेवी’ म्हणाली, “तू गणितावरचा एखादा ‘वर’ माग त्याचा उपयोग करून तुम्ही हवे तेवढे पैसे मिळवा. पण हा वर ज्या ठिकाणी वापराल त्याचे नुकसान किंवा तोटा होता कामा नये. तसेच आत्तापासून तीन दिवसानंतर याच्यापासूनची फलप्राप्ती होणार नाही.” कसे काय कोणास ठाऊक पण मी एक वर धाडकन मागितला तो म्हणजे, मी म्हणून त्यावेळेला, म्हणून त्या माणसाला आकडेमोडे करताना

वसुंधरेची बाळे आम्ही नांदू सर्व सुखाने । माणूसकीचे अन् स्नेहाचे आम्ही गाऊ गाणे

जो 'हातचा' येतो तो आठवणार नाही. गणितदेवी 'तथास्तु' म्हणाली आणि मला भग्याने उठविले. तर आता सगळ्यांनी विचार करून ठरवा की या 'वराचा' वापर करून आपण पैसे कसे मिळवायचे?"

दत्ता म्हणाला की,
“आपण एखाद्या
दुकानदाराकडून काही तरी

सामान विकत घेऊ, त्यावेळी ह्या वराचा वापर करू. म्हणजे हा माल आपल्याला स्वस्तात पडेल. आणि मग तो आपण दुसरीकडे विकून फायदा मिळवू.” म्हाद्या म्हणाला, “आपण ह्यात ज्या माणसाकडून माल घेतला आहे त्याचे नुकसान करीत आहोत आणि 'गणितदेवी' ने असे करू नका असे सांगितले आहे!” त्यावर वश्या म्हणाला, “आता आपल्याला विचार करायला जास्त फुरसत नाही तेव्हा त्या दुकानदाराचे झालेले नुकसान आपण नंतर भरून देऊ. म्हणजे गणितदेवीची अटही पुरी होईल आणि आपले कामही होईल. सर्वांनी ह्या कल्पनेला मान्यता दिली.

सर्वांनी दुसरे दिवशी सकाळी तिथेच जमावयाचे, ज्याला जेवढे पैसे आणणे शक्य आहे ते येताना घेऊन यायचे. एवढे ठरवून सर्वजण विचार करत आपापल्या घरी निघून गेले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी सर्वजण गावाबाहेरील मुरगळ्याच्या वडाखाली ९ च्या ठोक्यापूर्वी हजर होते. सर्वांचे लक्ष आता

गण्या काय सांगतो इकडे होते. गण्या काय सांगतोय ते सर्वजण कानात जीव आणून ऐकणार होते. गण्या म्हणाला,

“प्रत्येकाने जे काही पैसे आणले असतील ते बब्याकडे जमा करा, बब्या ह्या

सर्वांची नोंद ठेवेल. साबण ही वस्तू बहुतेकांच्या नित्य गरजेची आहे. म्हणून आपण साबणाच्या छोट्या वड्या विकत घेऊ आणि घरोघरी जाऊन विकू. म्हणजे सामान्य माणसालाही आपल्याला मदत करण्यात सहभागी होता येईल. साबणाच्या वडीची किंमत बाजारात ३/-रु. आहे, आणि ...” सद्द्या मध्येच उठून म्हणाला, “आपण जर ह्या वड्या होलसेलच्या भावात घेतल्या तर आपल्याला स्वस्त पडतील. त्यामुळे 'वर' वापरण्याचा प्रश्नच निर्माण होणार नाही.” सर्वांनी माना डोलावून सद्याच्या कल्पनेला मान्यता दिली. गण्या म्हणाला, “ह्या सगळ्यांची मी चौकशीही करून आलो आहे. १०% कमिशन मिळविण्यासाठी किमान ५० वड्या घेतल्या पाहिजेत. म्हणजे साधारण मुळात आपल्याकडे भांडवल १५०-१५=१३५ रु. हवेत. पण आपल्या सगळ्यांकडे मिळून तर ८७ रु. ५० पै. जमा आहेत. त्यामुळे कमिशनचा खेळ आपणाला खेळता येणार नाही. आपल्याला आपल्या सर्व कल्पना ८७

छाताडावर काळाच्या करू तांडव आम्ही । अज्ञानाच्या अंधःकारी दीप प्रज्वलू आम्ही ॥

रु. ५० पैशात भागवायला हव्यात.”

रघ्या उठला आणि म्हणाला, “आपण असे करू या २९ वड्या विकत घेऊ या. दुकानदार २९ ला ३ ने गुणताना गणितदेवीला प्रार्थना करू की ह्याचा हातचा विसरू दे. दुकानदार २९ ला ३ ने गुणेल आणि गुणाकार होईल, तीन नवे सत्तावीसशी सात हातचे आले दोन पण गणितदेवीच्या कृपेने दुकानदार हे हातचे विसरेल आणि दुकानदार ३ दुणे सहा असा गुणाकार करेल आणि उत्तर ६७ काढेल. त्यामुळे आपल्याला २०/-रु. सुटतील. सद्या म्हणाला, “पण दुकानदाराला २९ चा पाढा येत असेल तर.. मग आपली फजिती होईल. गण्या म्हणाला पण प्रयत्न करून बघायला काय हरकत आहे. सुटा तुम्ही दोघे !” रघ्या व गोट्या लगेच निघाले.

सगळेजण ते दोघे येईस्तोपर्यंत नवनवीन कल्पना लढवित बसले. काही वेळात ते

दोघेजण हात हलवत आले आणि काय झाले ते सांगू लागले. गोट्या म्हणाला, “आमच्या नशिबाने दुकानदाराला २९ चा पाढा येत नव्हता पण त्याने उत्तर मात्र ८७ काढले. उत्तर काढण्यासाठी त्याने केलेली युक्ती आम्ही विचारल्यावर त्यानेच सांगितली. तो म्हणाला, “मी २९ ला ३ ने गुणलेच नाही. तुम्ही ३० वड्या घेतल्या असत्या तर ३० त्रिक ९० रु. लागले असते तुम्ही २९ वड्या घेतल्यामुळे एका वडीची किंमत ३/-रु. यातून वजा करून ८७/- उत्तर काढले.” ते ऐकून आमची हवाच गेली. आम्ही प्रामाणिकपणे त्याला सांगितले, की आमच्याकडे पैसे नाहीत आणि निघून आलो. त्यांनतर दत्या उठला आणि म्हणाला, “इकडे येता येता मी एका दुकानात चौकशी केली. तो दुकानदार म्हणाला “तुम्ही एक डझन वड्या घेतल्या ती मी एक रुपया तुम्हाला एका डझनास सूट देईन.” त्यामुळे एक डझन वड्या ३६/-रु.

सत्य-शिव-सुंदर लाभो सर्वाभूती जीवनी, ओठावर रूळे दे साऱ्या क्रांतीचीच गाणी

ऐवजी ३५/-रु. पडतील आणि जर आपण ३५ डझन वड्या घेतल्या तर काय आपल्याला किती पैसे द्यावयाचे ते ठरविण्यासाठी दुकानदारास ३५x३५ असे करावे लागेल आणि आपल्याला किती फायदा होईल ते दत्त्या, एखाद्या कसबी शिक्षकासारखा सर्वांना समजावून देऊ लागला. म्हणून १२२५ - १००५ = २२०रु. फायदा.

नेहमीच्या पद्धतीचा गुणाकार	हातचा विसरल्यानंतरचा गुणाकार
$\begin{array}{r} 35 \\ \times 35 \\ \hline 175 \\ \\ \hline 1050 \\ \hline 1225 \end{array}$	$\begin{array}{r} 35 \\ \times 35 \\ \hline 175 \\ \\ \hline 1050 \\ \hline 1005 \end{array}$

२२०/- रुपये फायदा.” हा शब्द ऐकल्याबरोबर पोरे एकदम हुरळली. तेवढ्यात लख्या उठला आणि म्हणाला, “पण तुमच्या खिशात किती दमड्या आहेत ते पहा आधी. ह्या वराचा उपयोग करून बरेच पैसे मिळविण्यासाठी मी पण गणित तयार केलं आहे. पण आपल्या खिशात दमडी नाही उगाच कोंबडी घेण्याची भाषा कशाला?” दत्त्या म्हणाला, “सांग तर खरं, पैसे कसे मिळवायचे ते पुढे बघता येईल.” इतका वेळ गप्प असलेला लख्या एकदम बोलू लागला. “मी पण येताना एका दुकानात चौकशी करून आलो, त्याच्याकडे ८ रु. ला एक साबणवडी आहे. १२ साबणवड्या म्हणजे १ डझन घेतल्या तर ८/-रु. सूट मिळते. म्हणजे १ डझन साबणाला ९६-८=८८/-रु.

लागतात. आपण जर ७८ डझन साबण एकदम घेतले तर काय होते ते बघा. नेहमीच्या पद्धतीने गुणाकार केल्यावर उत्तर येते ६८६४ अन् हातचा न धरता उत्तर येते ५१०४, तिघा चौघांनी लगेच आकडे मोड करून उत्तर तपासून पाहिले. सर्वांचे एकच उत्तर आल्यामुळे उत्तर अचूक असल्याची सर्वांचीच खात्री झाली. तसा लख्या पुढे म्हणाला, “म्हणजे १७६० रुपयाचा फायदा होणार.”

१७६०/- रुपये फायदा म्हणल्यावर सगळी पोरे ताडकन उडाली. थोडावेळ शांत राहिली आणि “घी देखा लेकिन बडगा नहीं देखा” अशी त्यांची स्थिती झाली. ५१०४/-रु. आणायचे कोटून हा खरा प्रश्न होता. हा प्रत्येकाला जाणवला होता आणि म्हणूनच सगळे शांत होते. शांततेचा भंग करित बंड्या उठला आणि म्हणाला, “एखादी गोष्ट जिद्दीने करायची ठरविली की ती वाटेल त्या परिस्थितीमध्ये करून दाखविली पाहिजे. आपल्यातील प्रत्येकाला कमीत कमी ३००/- रु. तीन दिवसाच्या परतीच्या बोलीवर जर मिळविता आले, तर आपला प्रश्न सुटेल. ३ दिवस आणि ३००/- रु. हे तसं मनापासून प्रयत्न केल्यास काही अवघड प्रकरण नव्हतं. ह्या पैशातून साबण खरेदी करून ते आम्ही विकणार आहोत आणि ह्या पैशातून तान्याचे औषधपानी आम्ही करणार आहोत हे आपण प्रामाणिकपणे मांडले तर आपले

(पान ३६ वर पुढे चालू....)

ज्यास गायचे जीवन गाणे त्यास आभाळ मोकळे, ज्यात नाही रक्त सळाळत ते तारुण्य पोकळे

जरा डोके चालवा

वेसण घालू कराल काळा कर्तव्याच्या दोरीने, घडवू आपले भविष्य उज्वल पराक्रमाच्या शर्थीने.

अगदी लहानपणी आपण सर्वांनीच 'एक होता काऊ, एक होती चिऊ' ही गोष्ट ऐकलेली असते. तिथपासूनच आपली पक्षीनिरीक्षणाला सुरुवात होते. पोपट-मोर-बदक-कबूतर-घार यांची भर त्यात पडते. गरुड-गिधाड-शहामृग हे बहुतेकांना ऐकूनच माहिती असतात. यापेक्षा काही पक्ष्यांची दुनिया आपल्या परिचयाची नसते. पण अलीकडे मात्र पक्षीदर्शन करणारी बरीच जण ही दीक्षा अनेकांना देत असतात.

अगदी सुरुवातीला नुसत्या डोळ्यांनी पक्षी पाहणं, नंतर एखादी द्विनेत्री घेऊन अनुभवी

पक्षीनिरीक्षकाबरोबर पक्षी दर्शनाला जाणं, मग एकट्याने जाणे व पक्ष्यांचे प्रकाशचित्रण करणे म्हणजे फोटो काढणे, हिंदुस्थानातील विविध अभयारण्यांना भेटी देऊन दुर्मिळ पक्ष्यांचे निरीक्षण करणे, त्यावर लेख लिहिणे, फोटो प्रदर्शने भरवणे, स्लाईड शो म्हणजे सदीप व्याख्याने देणे असे अनेक टप्पे एकामागून एक गाठता येतात.

अशावेळी वेगवेगळ्या पातळीवरील पक्ष्यांबद्दलची पुस्तके निश्चित मार्गदर्शक ठरतात. पैकी "द बुक ऑफ इंडियन बर्ड्स"

हे डॉ. सलीम अली यांचं १२ हून अधिक आवृत्या निघालेलं पुस्तक. एका हातात हे पुस्तक, खिशात नोंदवली अन् गळ्यात द्विनेत्री घेतली की ह्या पक्षीसाम्राज्यात प्रवेश होतो.

मराठीमध्ये १९२९ साली "हिंदुस्थानातील पक्षी" हे चित्रशाळा प्रकाशनचं एक पुस्तक श्री. बाळकृष्ण श्रीधर कोल्हटकर यांनी लिहिलं होतं. साठहून अधिक पक्ष्यांची सचित्र माहिती त्यात दिलेली आहे. १९४६ साली प्रसिध्द झालेलं टिगळे बंधू यांचे "पक्ष्यांची ओळख" हेही पुस्तक मजकडे आहे. त्यात फक्त नऊ पक्ष्यांची सचित्र माहिती दिली आहे.

"द्विजगण अवघे वृक्षी", "एका तळ्यात होती", "चक्रवाकदेशी",

प्रा. प्र. के. घाणेकर

"आनंदगान" अशी एकाहून एक सरस पुस्तके लिहून श्री. प्रकाश गोळे यांनी पक्षी निरीक्षणांवरील पुस्तकांचं दालन खऱ्या अर्थानं समृद्ध केलं.

"भारतीय पक्षी", "पक्षी दर्शन" आणि "प्राणीसृष्टी" या तीन पुस्तकांमधून डॉ.म.वि.आपटे यांनी पक्ष्यांसंबंधी बरीच माहिती दिली होती. "पक्षी विज्ञान" हे डॉ.वि.ना.गोखले यांचं पुस्तकही महत्त्वाचं होतं.

"कॉमन बर्ड्स" हे डॉ.सलीम अली व लईक फतेहअली यांचं पुस्तक "भारतीय पक्षी" या नावानं मराठीमध्ये रा.वि.सोवनी यांनी आणलं, "पाखरे भिरभिरती अंबरी" भागू शिरधनकर, "आभाळ मित्र भाग १ व

निरामयाचा मार्ग आचरू राहू फुलासम फुललेले, कुंठित आकुंचित कधी नसावे, सदा असावे खुललेले.

२” राजा मंगळवेढेकर, “पक्षी निरीक्षण” बी.एस्. कुलकर्णी, “आभाळ आम्हा तोकडे” डॉ.अनील महाबळ, “अंगणातील परी”, “आभाळवाटांचे प्रवासी”, “मुठेवरचा धोबी” ही पुस्तके म्हणजे सच्च्या पक्षीप्रेमीचं सरस लेखन म्हणावे लागेल. ह्यांचं “कापशीची डायरी” हेही महत्त्वाचं पुस्तकं.

“आपले पक्षी” हे “भारतके पक्षी” या राजेश्वर प्रसाद नारायण सिंह यांच्या मुळ हिंदी पुस्तकाचं मराठी भाषांतर. “पक्षी जीवन” “पक्षीजगत्” हे वॉर्चिंग बर्ड्स् या जमाल आस यांच्या मूळ इंग्लिश पुस्तकाचं मराठी रूपांतर गोपीनाथ तळवलकर यांनी केलं आहे.

“पक्षी जाय दिगंतरा” मारुती चितमपल्ली, “माळावरचे पक्षी” बी.एस्.कुलकर्णी, “थवे पाखरांचे” डॉ.अनील महाबळ, “पक्षी निरीक्षण” डॉ. सत्यशील नाईक ही इतर देखील महत्त्वाची पुस्तकं आहेत.

कॉलिनस्चे “बर्ड्स्” हे मार्टिन वुडकॉकचे रंगीत सचित्र पुस्तक अट्टल पक्षीनिरीक्षकाकडे असायलाच हवे. त्या पुस्तकातील माहिती अन् चित्रे यांचा वापर केलेली “पक्षी”, “पक्षी-दर्शन” आणि “चला पक्ष्यांच्या दुनियेत” ही डॉ. अनिल महाबळांची मोठ्या आकाराची पुस्तके आहेत.

यापेक्षा काही वेगळी पुस्तकं असतीलही पण सर्वसाधारणपणे बाजारात उपलब्ध असणारी, प्रामुख्याने मराठीतून असणारी काही पुस्तकं मी इथे सांगितली आहेत. ही सारी पुस्तकं मिळवून, ती वाचून पक्षी निरीक्षण तंत्रात आपण आपली प्रगती करायला हवी. नवनव्या गोष्टी शोधून अभ्यासायला हव्यात. पक्ष्यांची घरटी-

पाय-चोची इतर वैशिष्ट्ये यांच्या साक्षेपी नोंदी करायला हव्यात.

पक्षीनिरीक्षणासाठी पाणवटे, माळराने, जंगल, डोंगर, टेकड्या, सागर, पुळणी अशा विविध ठिकाणी जायला हवं. केलेल्या निरीक्षणांच्या नोंदी तपासून पाहायला हव्यात. हा राजस छंद जोपासणं काही फार खर्चिक नाही. भरपूर वेळ घालवून केलेला खटाटोप आणि परिश्रम यांच्या तुलनेत मिळणारा आनंद अमाप आहे.

पक्षीनिरीक्षणातून त्यांना उपयुक्त वनस्पती, अनुकूल, परिस्थिती, सवयी, समजुती, त्यांचे अन्न, त्यांचे आवाज रेकॉर्ड करणे याबद्दल कितीतरी गोष्टी आपल्या आपण सूक्ष्म निरीक्षणांती नोंदवू शकतो.

एखाद्या निसर्ग निरीक्षण शिबिरात सहभागी होऊन किंवा छोट्या निसर्गयात्रा काढून, आपल्याला असलेली पक्षीजगताची माहिती इतरांना देण्याचा उपक्रम आपण राबवू शकतो.

पक्ष्यांसारखे आवाज काढणं हेही तंत्र प्रयत्नाने आत्मसात करता येतं. पक्षीनिरीक्षणाचा उपयोग काय ? याला उत्तर एकच “आनंदासाठी !” आणि केलेल्या प्रत्येक गोष्टीचा उपयोग असायलाच हवा किंवा त्याचे पैशात रूपांतर करायलाच हवं असंही नाही. कोणत्याही भूप्रदेशात हटकून आढळणारे सजीव म्हणजे पक्षी. त्यांच्यातील वैविध्य, उपजाती पाहणं यापरता आनंद नाही.

तुम्हीही पक्षीनिरीक्षण करायला लागा. म्हणजे तुमचा अनुभवच तुम्हाला आनंदयात्रा घडवू लागेल. □

नारळ हा आपल्या सामान्य जीवनातला तसा रोजच्याच वापरातला भाग आहे. आहार, पूजा, मान-पान यात आपण नेहमीच नारळाचा वापर करतो. नारळातला प्रसाद आपण खातो आणि शेंड्या करवंटी फेकून देतो. आपलं मुळी त्याकडे लक्षच जात नाही. पण तुम्हाला माहिती आहे का? यातूनही आपण खूप काही गंमती-जमती आणणाऱ्या गोष्टी बनवू शकतो. अगदी मित्र-मैत्रिणींना शुभेच्छा भेट सुध्दा देऊ शकतो आणि ह्यासाठी फार कौशल्य हवं असं मुळीच नाही आणि खर्च तर अगदीच क्षुल्लक, पण जेव्हा आपण त्यापासून एखादी गोष्ट बनवू ना तेव्हा तर आपल्या आनंदाला पारावारच राहणार नाही. शिवाय समोरचाही या वस्तुकडे आकर्षित होईल. पेपरवेट, पेनस्टँड, शोपिस, टेबल कॅलेंडर, वॉलपिस, जोकर, कमळ, पंपी, कासव, शो लॅप, हँगिंग अर्थ आणि ह्याही पेक्षा सरस कलाकृती आपल्याला नुसत्या टाकून दिलेल्या करवंट्यांतून बनवता येवू शकतात. आणि ह्यासाठी लागणारे साहित्य हे अगदी कमी खर्चात मिळतं किंवा बऱ्याच वेळा आपल्या घरातच ते उपलब्ध असतं. रांगोळी, रंग, ब्रश, मेणबत्ती, फेविकॉल, दोरा, बस्स ! एवढंच साहित्य.

आता घरात नारळ फोडला की आई त्याला खोवून आतलं खोबर किसून घेईल आणि करवंट्या फेकून देईल. तुम्ही त्या जमवायच्या आणि चांगल्या दीड दिवस पाण्यात बुडवून ठेवायच्या. तुम्ही म्हणाल का? तर करवंटीवर जी तूस असते ती प्रथम

कृत्तिकौशल्याचे धडे

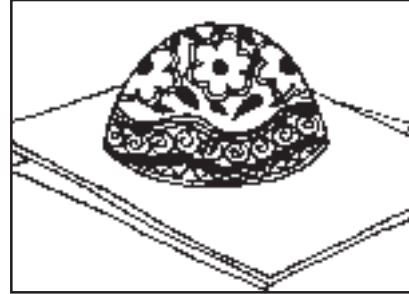
करवंटीतून
सौंदर्य
खुलवा

संवीच हवाकणो.

घालवली पाहिजे ना? दीड दिवसात ती कुजते. मग हाताने किंवा चाकूने घासून आतून बाहेरून त्या करवंट्या साफ करायच्या. प्रत्येक वेळी अशा प्रकारे साफ केलेलीच करवंटी घ्यावी. आता निरनिराळ्या वस्तू करण्यासाठी करावयाची कृती पाहू या.

१) पेपरवेट

१) प्रथम साफ केलेली करवंटी घ्या.

२) संपूर्ण करवंटीला बाहेरच्या बाजूने फेविकॉलचा पातळ थर द्या. ५ मिनिटे वाळू द्या.

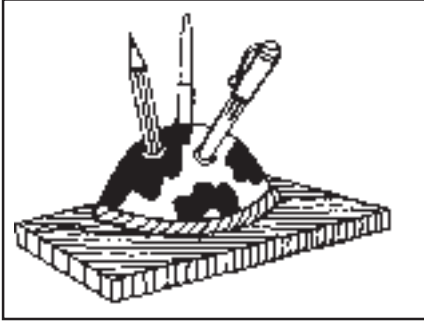
३) त्यानंतर स्केच पेनने रांगोळीस काढतो तशी वा आपणास हवी तशी नक्षी काढा.

४) रांगोळीने कुठे कोणता रंग भरायचा ते

बरे बोलता सुख वाटते । हे तो प्रत्यक्ष कळते । आत्मवत परावे ते । मानीत जावे ॥

ठरवा. ५) जिथे रांगोळी भरणार आहात तेवढ्याच जागेस पुन्हा फेविकॉल लावा. विविध रंगात भिजवून वाळवलेली रांगोळी त्या भागावर चिमटीने हलकेच सोडा. ६) थोड्या वेळाने करवंटी उलटी करून इतरत्र पडलेली रांगोळी हलकेच झटका. ७) अशा प्रकारे संपूर्ण करवंटी सजवा. पाहा झाले का नाही सुंदर पेपरवेट तयार !

२) पेन स्टँड

साहित्य :- डोळे असलेली साफ केलेली करवंटी, २ मीटर जाड दोरा, फेविकॉल, वॉटरप्रुफ रंग (हव्या तितक्या रंगाचे) लाकडाची ७ इंच X ४ इंच आकाराची फळी, वेलवेट पेपर.

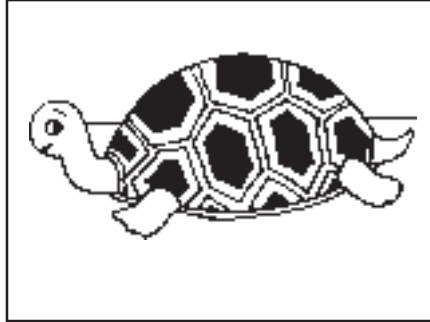
कृती :-

१) प्रथम करवंटीचे तीनही डोळे आरपार कोरून घ्या. २) करवंटीची परिघाकडाची बाजू कापून एकसारखी करा. ३) जाड दोरा फेविकॉलमध्ये परिघाजवळून वर्तुळाकार गुंडाळा. १ ते २ सेंमीचा पट्टा तयार होईल. तो सुकू द्या. ४) करवंटीच्या उर्वरित भागास

फेविकॉलचा पातळ थर द्या. आणि त्यावर पांढरी रांगोळी चिमटीने पसरा. ६) आता वॉटरप्रुफ रंगाचे द्रावण त्या पांढऱ्या रांगोळीवरून थोडे थोडे सोडा अथवा आपणास हवे तसे रंग त्यावर पसरवा. (नक्षीही चालेल) ते वाळू द्या. ७) तोपर्यंत लाकडी फळीस वेलवेट पेपर चिटकवून घ्यावा. ८) करवंटीच्या खालील बाजूस फेविकॉल लावून ती त्या सजविलेल्या फळीवर चिकटवा. ९) आता करवंटीच्या डोळ्यांतील तीन भोकात पेन-पेन्सिली ठेवा.

आकर्षक पेनस्टँड तयार होईल.

३) कासव

साहित्य:- साफ केलेली करवंटी, ५ ग्रॅम मोहरी, मेणबत्तीचा ठोकळा, नाडीचा काळा / पांढरा दोरा, दोन मिऱ्या, फेविकॉल.

कृती :-

१) करवंटीच्या तळाच्या एका बाजूला चाकूने त्रिकोणी असा छेद द्या. तिथं कासवाचे डोके असेल. नंतर बाजूला समोर दोन दोन छोटे तसेच छेद घ्या.

२) संपूर्ण करवंटीला बाहेरून फेविकॉलचा

बोलण्यासारखे चालणे । स्वये करून बोलणे । तयाची वचने प्रमाणे । मानिती जनी ।।

पातळ थर द्या. ३) करवंटीवर कासवाच्या पाठीची नक्षी काढून प्रथम नाडीचा दोरा फेविकॉलमध्ये बुडवून त्या नक्षीवर चिकटवा. ४) मेणबत्तीच्या ठोकळ्यातून चाकूने कासवाच्या डोक्याच्या आणि पायांच्या खाचेच्या मापाचे काप घ्या. त्यांना योग्य ते आकार देवून ते करवंटीच्या खाचेत खोवून

द्या. झाले कासव तयार! मित्रांनो, आता पक्षांची पिसे, कापूस, कागदाचे तुकडे, फळांच्या बिया करवंटीवर चिकटवून तुम्ही ससा, कबुतर, मोर, राक्षस, पंपी, पृथ्वी अशा अनेक वस्तू तुमची कल्पनाशक्ती वापरून तुम्ही बनवू शकाल. हो ना!

वर्षारंभ उपासना

सुट्टीचा काळ म्हणजे विद्याग्रहणामध्ये पडलेला खंड. अशा सुट्टीनंतर नवीन शैक्षणिक वर्षाचा आरंभ उत्साहवर्धक अन् नवनवीन पराक्रम करण्याची ईर्ष्या बाळगणारा व्हायला हवा. त्यासाठी वर्षारंभी काही व्यक्तिगत अन् काही वर्गाचे, समुहाचे संकल्प प्रत्येकाने करायला हवेत. हे संकल्प अनेकांसमोर व्यक्त करायला हवेत. त्यासाठी ज्ञान प्रबोधिनीमध्ये वर्षारंभ समारंभाची योजना केली जाते. यामध्ये प्रारंभी वर्षारंभ उपासना असते. तीन वेळा ॐकाराने या उपासनेस प्रारंभ होतो. त्यानंतर सरस्वतीवंदन, गुरुवंदन यासाठी योग्य श्लोक, मंत्र धीरगंभीर चालींसह म्हटले जातात. प्रत्येक मंत्रानंतर त्याचा सोप्या भाषेत अर्थ सांगितला जातो. त्यानंतर संकल्पयुक्त प्रार्थना (मुखपृष्ठाच्या आतील बाजूस दिली आहे) म्हटली जाते. २ मिनिटांचे ध्यान होते. पुन्हा तीन वेळा ॐकार घेऊन नंतर गायत्री मंत्राने उपासनेचा समारोप होतो. या वर्षारंभ उपासनेची संक्षिप्त पोथी व मूळ पोथी स्थानिक कार्यालयांमध्ये उपलब्ध आहे.

उपासनेनंतर १० मिनिटांची मोकळीक दिली जाते. त्यानंतर छोटी सभा घेऊन त्यामध्ये वर्गाचे सामुहिक संकल्प, शाळेचे संकल्प संबंधित विद्यार्थी प्रतिनिधी, शिक्षक प्रतिनिधी मोजक्या शब्दांमध्ये मांडतात. प्रास्ताविकामध्ये संकल्पांची गरज, संकल्पयुक्त प्रार्थनेबाबत बोलले जाते. अध्यक्ष समारोप करतात. वर्षभर केलेल्या संकल्पांचा पाठपुरावा होईल असे पाहिले जाते. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्ता वाढीसाठी या उपक्रमाचा निश्चित परिणाम होतो असा प्रबोधिनीचा अनुभव आहे. शाळा सुरू झाल्यानंतर १-२ आठवड्यांमध्ये अशा प्रकारचा कार्यक्रम आवर्जून घ्यावा. व्यक्तिगत व सामुहिक संकल्प कसे ठरवावेत याबाबत वर्गशिक्षकांनी १-२ तास चर्चा घडवून आणावी. संकल्प मोजके, नेमके असावेत. प्रबोधकांनी आपापल्या शाळेत/वर्गामध्ये हा कार्यक्रम घडवून आणावा. अधिक सहकार्य व स्पष्टतेसाठी स्थानिक कार्यालय प्रमुखांची मदत घ्यावी.

* *

बोलतो खरे चालतो खरे । त्यास मानिती लहान थोरे । न्याये अन्याये परस्परे । सहजचि कळे ॥

कविता पानोपानी

कविता

ही किती सुंदर आहे
वसुंधरा अमुची
पशुपक्षी आणि आम्ही
सारीच लेकरे तिची.

मंजुळ गानी गाती पाखरे
स्वच्छंद किती वनचरे
ही सरोवरातील कमळे
त्यांचे उमलणे लाजरे.

निळे निळे आभाळ देखणे
आणि गाव चांदण्यांचा
तेजोदेवता भास्कर आणि
शीतल चंद्र अमुचा.

चिंब भिजवितो पाऊस आम्हा
न्हावू घालितो पुरे
आणि अर्पितो वसुंधरेला
हिरवे हिरवे तुरे.
अशीच आनंदी हवी सृष्टी
आणि नजाकत तिची
आम्ही राखू अशीच अभंग
शान आमुच्या वसुंधरेची.

ऑस्टिन मऊंबा
(अनुवाद सौ. सरला दिघे)

५ जून 'जागतिक पर्यावरण दिन' त्यानिमित्त
सुप्रसिद्ध अफ्रिकन कवी ऑस्टिन मऊंबा यांच्या
इंग्रजी कवितेचा या स्वैर भावानुवाद

निर्सर्ग अमुचा

निर्सर्ग अमुचा, आम्ही त्याचे
नाते अमुचे एकपणाचे.

मऊ मखमली हिरवळीवरी
अनंत इवली फुले उमलली
छत्र शिरावर तरुवेलींचे !

पहाटवेळी मंजुळ किलबिल
चमचमणारी किरणे कोमल
भूमीवर गालिचे फुलांचे !

आषाढामधि मेघगर्जना
खंड न पडतो जलधारांना
आनंदित मन शेतकऱ्यांचे !

निर्सर्ग प्रेमळ तसाच रागिट
करून दाखवी करणी अद्भूत
जणु प्रलयंकर तांडव नाचे !

करू संशोधन विनम्र होऊन
वर देईल तो प्रसन्न होऊन
करू मिळूनि कल्याण जगाचे !

संजीवनी मराठे.

कठिण शब्द बोलो नये । कठिण आज्ञा करू नये । कठिण धीरत्व सोडू नये । काही केल्या ॥

पश्चिम पाकिस्तानात बहुसंख्यांचा पाठिंबा मिळालेले झुल्फिकार अलि भुट्टो, पूर्व पाकिस्तानात बहुमत मिळाल्याने सर्वोच्च जागा मिळविलेले आवामी लिंगचे नेते शेख मुजीब आणि स्वतःच्या सत्तेला हानी न पोहोचू देण्याकरिता शिकस्त करणारे याह्याखान या तिघांवर पाकिस्तानचं राजकारण केंद्रित झालं होतं. वरवर भुट्टो शेख मुजीबांना सहानुभूती दर्शवित असले तरी त्यांनी संधान बांधल होतं याह्याखानांशी. भारतद्वेष हा त्यांच्या मधील दुवा ! यामुळे त्यांनी शेख मुजीबांच्या विरोधात कारस्थानं रचायला सुरुवात केली.

मुजीबांच्या आदेशानुसार बंगाली जनता वेळ पडल्यास एक देशव्यापी लढा उभारायला सज्ज झाली होती. मुजीबांच्या नेतृत्वात, पंतप्रधान बनण्यात त्यांना आपल्या दारिद्र्याची, लाचारीची, कमकुवतपणाची स्थिती घालविण्याची स्वप्ने दिसत होती. पण नियतीच्या मनात काही वेगळंचं होतं.

१३ फेब्रुवारी ७१ ला याह्याखानांनी अखेर 'राष्ट्रीय विधी मंडळाची' बैठक ढक्क्यात भरणार असल्याची घोषणा केली. भुट्टोंनी स्वतःचे घोडे पंतप्रधान पदाकरिता पुढे दामटायला सुरुवात केली. हे मुजीबांना लक्षात येत होतं. आपल्या परीनं कधी आडून कधी सरळ सभेतील भाषणात ते या दडपणुकीचा निषेधही करित होते. याच वेळी पश्चिम पाकिस्तानात भीषण "रक्त क्रौर्य" नाट्याची पूर्वतयारी चालली होती. २१ फेब्रुवारी ७१ ला याह्याखानाने आपल्या लष्करी

पूर्वेकडचा स्वातंत्र्य सूर्य

-भाग ३

■ प्रा. अनघा लवळेकर

स्वातंत्र्योत्तर भारताचा इतिहास

अधिकाऱ्यांशी गुप्त सल्लामसलत केली. त्यातील निर्णयांनुसार गुप्तपणे पूर्व पाकिस्तानकडे समुद्रमार्गे, हवाईमार्गे लष्कराची जुळवाजुळव सुरू झाली. इतकंच काय, पूर्व पाकिस्तानात राहणाऱ्या मूळ पश्चिम पाकच्या लोकांना हळूहळू पश्चिमकडे पोचविण्याला सुरुवातही घाली.

अशा पार्श्वभूमीवर याह्याखानाने राष्ट्रीय विधी मंडळाचे अधिवेशन अवघ्या दोन दिवस आधी बेमुदत तहकुब करत असल्याची घोषणा केली. याची प्रतिक्रिया पश्चिम पाकिस्तानात सुध्दा उमटली; तर पूर्व पाकिस्तानात काय झाले असेल? सारा पूर्व बंगाल असंतोषाने, संतापाने खदखदू लागला. ज्वालामुखीचा स्फोट होण्यापूर्वी जी प्रचंड खळबळ त्याच्या अंतरंगी सुरू होती तशीच खळबळ बंगाली मनात सुरू झाली. मुळात बंगाली लोक अत्यंत भावनाप्रधान, संवेदनाक्षम त्यात हा असा पाठीत वार झालेला ! जणू काही वाळत्या गवतावर काडी पडावी तसा हा प्रदेश भडकून उठला. ढक्क्यात उत्स्फूर्त हरताळ पडला. लोक कोणत्याही पूर्व सूचनेनुसार मिळेल ते

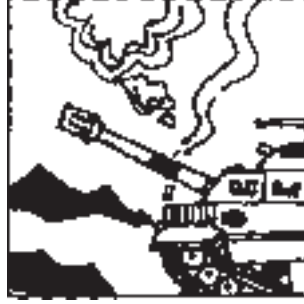
जनी आर्जव तोडू नये । पापद्रव्य जोडू नये । पुण्यमार्ग सोडू नये । कदा काली ॥

हत्यार घेऊन पलटण मैदानाकडे जाऊ लागले. इतकंच काय पाकिस्तानचा राष्ट्रध्वज जाळून संपूर्ण स्वातंत्र्याची मागणी लोकांनी केली.

अवामी लीगतर्फे मात्र मुजीबांनी ३ मार्चला कडक हरताळ पाळण्याची घोषणा केली. निदर्शकांना पांगविण्याकरता लष्कराने कर्फ्यू जारी केला. लोक तो मानेनात.

सैनिकांच्या सामान्य लोकांबरोबर

चकमकी सुरू झाल्या. 'इस्ट पाकिस्तान रायफल्स' ह्या तुकडीतील सैनिकांनी आपल्याच बांधवांवर गोळ्या चालवायला नकार दिल्याबद्दल त्यांच्यातील ७ सैनिकांना देहान्ताची सजा सुनावण्यात आली. त्याच दिवसापासून

लेफ्टनंट जनरल टिक्काखान यांची पूर्व पाकचे राज्यपाल म्हणून नेमणूक झाली. बलुचिस्तानातले जनआंदोलन चिरडून टाकण्याकरिता सप्रसिध्द असलेले तेच हे !

७ मार्चला झालेल्या विराट सभेत शेख मुजीबांनी संपूर्ण असहकाराची घोषणा केली. या वेळी 'आपला लढा स्वातंत्र्यासाठी आहे. जय बांगला !' ही त्यांची निःसंदिग्ध घोषणा लोकांच्या मनाला भिडली. सामान्यातल्या सामान्य शेतमजुरापासून उच्च न्यायालयातील न्यायाधिकांपर्यंतच्या सर्व लोकांना स्वातंत्र्याची ओढ लागली होती.

२३ मार्चला 'अवामी लीग' चे शेख मुजीब यांनी स्वतंत्र बांगलाचा ध्वज फडकावून

संघर्षाला निमंत्रणच दिलं. त्याच दिवशी रात्री त्यांना अटक झाली आणि २५ मार्चपासून बांगला देशात हिंसाचाराचे थैमान सुरू झाले. २४ मार्चलाच १,००,००० सैनिक चितगावला उतरले होते. पूर्व बंगाल रेजिमेंट मधील सैनिक हे पहिले लक्ष्य, दुसरे लक्ष्य हिंदू समाज आणि तिसरे लक्ष्य अवामी लीगचे

समर्थक. विद्यार्थी वर्ग आणि बुद्धिजीवी लोक हे पुढचे लक्ष्य ! हे सारे गट 'नष्ट' करण्याचे 'स्वातंत्र्य' ह्या सैनिकांना होते. पूर्व बंगाल रेजिमेंटसची कार्यालये, ठिकठिकाणच्या हिंदू वस्त्या, ढाक्का विद्यापीठ, कॉलेजेस सर्वत्र गोलीबार आणि

आगीचे दृश्य दिसू लागले.

२५ नि २६ मार्च या दोनच दिवसात एकट्या ढाक्क्यामध्ये सुमारे ३०,००० माणसे ठार झाली. एकूण बांगला देशात सुमारे २५ लाख लोकांच्या कत्तली या काळात झाल्या असाव्यात असा अंदाज आहे. हिटलरने दुसऱ्या महायुद्धात केलेल्या साठ लाख ज्युंच्या कत्तलींशीच ह्या क्रूर हत्याकांडाची तुलना करता येईल.

नेमक्या याच वेळी ह्या सर्व धुमश्चक्रीत भारताची भूमिका स्पष्ट होऊ लागली. फाळणीच्या वेळी जसे जत्थे भरभरून निर्वासितांचे लोंढे भारतात घुसलेले होते तसेच लोंढे पुन्हा येऊ लागले. विशेष म्हणजे यात

प्रसंग जाणोनि बोलावे । जाणपण काहीच न घ्यावे । लीनता धरून जावे । जेथे तेथे ॥

मुस्लिम लोकही बहुसंख्य होते. आपल्याच (हट्टाने भांडून घेतलेल्या) देशात ते आता निर्वासित झाले होते. पळण्या इतकीही जागा त्यांच्या हिंस्र राज्यकर्त्यांनी ठेवली नव्हती. १९७१ च्या जुलै महिन्यापर्यंत सुमारे ९० लाख निर्वासित भारतीय सीमांत आश्रयाला आले. मैलोनमैल पसरलेल्या छावण्यांमध्ये भारत सरकार मदतीचा ओघ धाडू लागले. याचाही मोठाच ताण आर्थिक बाजूवर पडत होता.

निर्वासितांचा वाढता लोंढा आणि अर्थव्यवस्थेवर पडणारा ताण यामुळेच परकीय राष्ट्रांच्या अंतर्गत बाबीत हस्तक्षेप न करण्याचे धोरण लागू करणे अशक्य होऊ लागले. त्यातच बंगालमध्ये चालू असलेल्या नरसंहाराच्या वार्तांनी भारतीय राज्यकर्ते अधिकच चिंतित झाले.

याच सुमाराला १० एप्रिल ७१ ला मुजीबांचे ज्येष्ठ सहकारी ताजुद्दिन अहमद यांच्या नेतृत्वाखाली स्वाधीन बांगला देशचे सरकार स्थापन झाल्याचे घोषित करण्यात आले. त्यामुळे भारतीय संसदेतही बांगला देशाला मान्यता देण्याच्या प्रश्नाला अधिकच गती मिळाली. तत्कालीन भारतीय जनसंघाचे नेते श्री. अटकाविहारी वाजपेयींनी तर, 'बांगला देशाच्या मुक्तीसाठी लढणाऱ्या स्वयंसेवकांचे पथक धाडण्यास भारत सरकार तयार असेल तर त्या पथकात पहिला स्वयंसेवक म्हणून माझे नाव नोंदवीन' असे उद्गार काढले.

पंतप्रधान इंदिरा गांधींनी अत्यंत ठामपणे व निर्धाराने यावर विचार करायला प्रारंभ केला.

पाकिस्तानबरोबर दोन लढायांचा अनुभव गाठी होता. तेव्हा कायमच द्वेषबुद्धिने वागणाऱ्या व सूडाचे नीच राजकारण करणाऱ्या पाकला दुर्बल करण्याची ही संधी घालवू नये असे ठरले. याचबरोबर पूर्व सरहद्दीवर बांगला देशाच्या रूपाने एखादा मित्र देश असला तर बरेच हाही विचार त्यामागे होता. सर्व सेनाधिकाऱ्यांबरोबर सविस्तर चर्चा झाल्या.

आपली तयारी, यश मिळण्याची संधी हे चाचपून बघण्यात आले. खूप आधीपासून विचार सुरू असल्याने प्रत्यक्ष तयारीला सुमारे आठ महिन्यांचा प्रदीर्घ कालावधी मिळाला. याच काळात सीमांवर सैन्याची जमवाजमव करणे, शस्त्रपुरवठा, दारूगोळा, अन्नपाणी इ. ची व्यवस्था, सुरक्षा याची तजवीज केली. पूर्व पाकिस्तानातील भूमिगत संघटना व बंगाली सैनिकांच्या बटालियन्सनी स्थापन केलेलं मुक्तीवाहिनीच जाळं सर्वदूर पसरलेलं होतं. त्यांच्याकडून शत्रूच्या डावपेचांच्या बातम्या मिळवल्या जात होत्या. आणि जनरल सॅम माणेकशा वाट पाहत होते पाकिस्तान केव्हा आपली कुरापत काढतंय ह्याची. पहिला हल्ला शत्रुने करण्याची. म्हणजे आपोआपच बचावाच्या पवित्र्यातून आक्रमक चढाया करण्याची कल्पना सफल होणार होती.

ही ठिकाणी पडली केव्हा ? ७१ चे रोमांचकारी युद्ध भारताला आणि प्रियदर्शिनी इंदिरा गांधी यांना एका वेगळ्याच उंचीवर कसे घेऊन गेले? त्याची उत्कंठापूर्ण हकीकत वाचूया पुढील भागात.

* *

दंभ, दर्प, अभिमान । क्रोध आणि कठिण वचन । हे अज्ञानाचे लक्षण । भगवद्गीतेत बोलिले ॥

अशीही शब्दखेळी

खोलील कोड्यामध्ये उभ्या, आडव्या, तिरप्या, उलट, सुलट अशा कोणत्याही क्रमाने, तुम्ही जास्तीत जास्त किती मराठी वेगळे शब्द शोधून काढता बघुयात ? तुम्हाला कमीत कमी दोनशे शब्द सापडताहेत का पाहा ? ज्यांना शब्द सापडतील त्यांनी ते लिहून छात्र प्रबोधनकडे पाठवावेत.

धा	र	रा	मा	झा	दे	श	आ	हे	धा	घ	क
स	भा	का	पि	डी	ई	वा	भा	मा	र	ग	शा
रु	चि	न	ता	म	आ	या	पे	इ	सं	क	र
अ	प	न	अ	ग	ड	व	जा	पं	ख	स	त
ग	दा	र	र	ब्र	पा	स	न	धी	छ	र	र
र	ग	क	छ	व	ह	ध	डा	अक	सं	स	इ
ना	र	गो	दा	ग	शे	गु	न	प	ह	क	प
ह	अ	यो	व्या	न	व	द	न	त	था	ह	ग
फ	ट	स	ए	ध	मु	व	ट	ग	व	म्हा	रा
रा	न	दा	वा	र	र	गु	ज	रा	थ	अ	वा
ग	प	स	स	क	दि	मा	न	न	क	वा	ह
भा	दा	क	रा	अव	ले	प	न	घ	न	भा	दि

मागील अंकातील शब्दकोड्याचे उत्तर

शब्द कोडे तयार करून पाठवा.

न	र	प	दी	वा	ः
र	वा	र	प	र	प
न	क	र	र	क	क
मे	प	प	वा	ग	क
न	ग	र	न	गा	र
क	न	र	गी	न	क
न	र	र	रा	प	ट

न	र	प	दी	वा	ः
र	वा	र	प	र	प
न	क	र	र	क	क
मे	प	प	वा	ग	क
न	ग	र	न	गा	र
क	न	र	गी	न	क
न	र	र	रा	प	ट

ज्ञानगर्व धरू नये । सहसा छळणा करू नये । कोठे वाद घालू नये । कोणी येकासी ।।

ध्येय वेड्या सुजातचे नवे क्षितिज

सौ. सुषमा निसळ ■

जिद्द

सुजाता 'सुजाता मी तुला अजिबात परवानगी देणार नाही हं!' 'आई, तू काहीही म्हणालीस तरीही मी ते ऐकणार नाही. मी जाणारच आहे.' 'अगं मुलीच्या जातीला याची काही आवश्यकता नाही. आपला अभ्यास बरा आणि आपण बरं. तू या भानगडीत पडू नकोस.' हा अशा प्रकारचा संवाद ऐकून तुमच्या मनात आलं असेल की ही मुलगी एखाद्या सहलीला गिर्यारोहणाला, किंवा कोणत्या तरी शिबिराला जाण्यासाठी हट्ट करते आहे.

तरुण वयातील मुलामुलींच्या घरातून या प्रकाराचे संवाद नेहमीच 'घडत' असलेले आपण ऐकत असतो. पण मुलांनो हा संवाद इतक्या सहजतेने ऐकावा आणि सोडून द्यावा असा नाही बरं का ! हा हट्ट आहे, एका जिद्दी मुलीचा. एका महत्त्वकांक्षी कॉलेज युवतीचा !

तिला आपल्या जवळच्या अफाट ताकदीचा, क्षमतेचा कस लावायचा आहे. त्यासाठी वाटेल तेवढे कष्ट सोसायची तिची

तयारी आहे. एकच ध्येय, एकच ध्यास तिने मनोमन निश्चित केला आहे. तो म्हणजे अखिल भारतीय पातळीवरची 'ट्रायथॅलॉन स्पर्धा' जिंकायची. मुलांनो या स्पर्धेचे नावही तुम्ही ऐकले नसेल. या स्पर्धेची माहिती वाचतानाही दम लागेल अशा या स्पर्धेत १५ वर्षांची सुजाता भाग घेणार आहे.

१ कि.मी पोहणे, त्यानंतर लगेच २० कि.मी. सायकलिंग आणि नंतर ५ कि.मी. पळणे अशा प्रकारची ही स्पर्धा आहे.

स्पर्धेच्या रूपरेषेवरून त्यासाठी किती कष्टाची, जिद्दीची, अफाट परिश्रमाची आवश्यकता आहे हे तुमच्या लक्षात येईल. आपली सुजाता या स्पर्धेत उतरणार आहे यातच तिचे निम्म्याहून अधिक यश आहे. कोणतेही ध्येय एकदा ठरले की त्यात यशस्वी होण्यासाठी सर्व पातळ्यांवर प्रयत्न करावा लागतो. प्रत्येक लहानसहान बाबींमध्ये परिपूर्णता मिळवावी लागते. या उक्तीप्रमाणे सुजाता जिद्दीने त्यासाठी प्रयत्न करित आहे.

जो उत्तमगुणे शोभला । तोची पुरुष महा भला । कित्येक लोक त्याला । शोधित फिरती ॥

दररोज एका व्यायामप्रकाराचा पूर्ण सराव व त्यानंतर आठवड्याने तीनही प्रकार एकत्रित असा तिचा बरेच दिवसांचा दिनक्रम आहे. या सरावासाठी ती. श्री. विनायक लिमये यांचे मार्गदर्शक घेते आहे. पहाटे सायकलिंगाचा सराव करताना (जो रेसर सायकलवरूच करावा लागतो) वेगामुळे एका वाहनाचा धक्का लागून तिला बऱ्याच जखमा झाल्या होत्या. पळताना पायाला फोड आले होते. पण त्याकडे पूर्ण दुर्लक्ष करून सुजाताचा सराव नियमितपणे चालू आहे. तिचे लक्ष फक्त ध्येयाशिखराकडे आहे. वाटेतल्या काट्याकुट्यांकडे नाही.

आज आजूबाजूच्या जगात बघत असताना सुजाताचा हा निश्चय अधिकच कौतुकास्पद वाटतो. सिनेमा, पिकनिक, केबल, एन्जॉयमेंट, टाईमपास हे सर्व शब्द सुजातानी आपल्या शब्दकोशातून काढून टाकलेले आहेत. ट्रायथॅलॉन जिंकण्याचा एकच ध्यास तिने घेतला आहे. सुजाताला भेटल्यावर तिच्याशी बोलताना जाणवणारे अजून एक वेगळेपणे म्हणजे तिची निरागसता. आपण जे काही करीत आहोत त्याबद्दल कुठेही आढ्यतेची, वेगळेपणाची जाणीव तिच्यात दिसत नाही. अंगावरच्या जखमांकडे, दुखण्याकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष करून तिचा सराव चालूच आहे.

आगळेवेगळे कर्तृत्व गाजविणाऱ्या, नवनवीन क्षितिचे धुंडाळणाऱ्या मुलामुलींचा परिचय करून घ्यायला 'छात्रप्रबोधन' नेहमीच आघाडीवर आहे. सुजाताचा हा परिचय वाचून सर्वत्र प्रबोधक काही प्रेरणा घेतील अशी आशा आहे. शेवटी जाता जाता असं म्हणावसं वाटतं

की 'Not failure, but low aim is crime' याप्रमाणे नेहमी ध्येय ठेवताना उच्चच ठेवले पाहिजे, सुजाताने आपल्या सर्वांना त्याचा आदर्श घालून दिला आहे. आपल्या सर्वांच्या शुभेच्छा सुजाताला नक्कीच यश मिळवून देतील. मग पाठवताय ना तिला शुभेच्छा? (तिच्या नावाने छात्र प्रबोधनच्या पत्त्यावरच पत्रे पाठवा. तुमचा पत्ता लिहायला विसरू नका.)

LIFE SONG

Some people come in our life
They appear as a mirror
Those We Called a friend
Who helps to find our error.

Some people come in our life
As a small ray or a light
Unknowm magic they play on us
And make our future bright.

Some people come in our life
As a stranger of the way
They disappear after small journey
For them we always pray

There are many people
Appear as drops of dew
But rare people are few.

■ Ruddhi Athvale
12th Std., Pune.

आपले अथवा परावे । कार्य अवघेच करावे । प्रसंगी कामास चुकवावे । हे विहित नव्हे ॥

सूर्यमालेतील सृष्टी चमत्कार

वाचलेच पाहिजे
असे काही

■ गणेश दिघे

प्रस्तुत ग्रंथात आपल्या सूर्यमालेतील ग्रह, तारे, धुमकेतू, तबकड्या यांची समग्र अशी शास्त्रीय माहिती आपणास वाचण्यास मिळते. एकूण ४४ प्रकरणे ह्या ग्रंथात असून सूर्याच्या व्युत्पत्ती पासून ते सूर्याच्या अंतापर्यंतचा विश्वपट लेखकाने ह्या पुस्तकात मांडला आहे.

चमत्कार हा शब्द उच्चारला की आधुनिक मन जरा दचकतं. त्यामध्ये दैवी शक्तीचा वास येतो, 'सूर्यमालेतील सृष्टी चमत्कार' या मधील चमत्कार या शब्दाला मात्र वास येण्याचे कारण नाही. कारण सूर्यमालेतील चमत्कार वैज्ञानिक आहेत. विज्ञानाच्या नियमांनी त्यांचं गुढ उकलता येतं. या अफाट विश्वातील 'एकमेवाद्वितीय सूर्यमाला' हेच मुळी एक महान आश्चर्य आहे. परंतु फक्त पृथ्वी हाच काही आश्चर्यचकित करणारा एकमेव चमत्कार आहे असं नाही. आपल्या सूर्यमालेतील इतर ग्रह आणि ताऱ्यांचे विश्वही फार चमत्कृतीपूर्ण आहे. अशा ह्या वैश्विक चमत्कारांचे समग्र, दर्शन घडविणारे प्रा. मोहन आपटे यांचे 'सूर्यमालेतील सृष्टी चमत्कार' हे पुस्तक,

विद्यार्थ्यांसाठी अत्यंत उपयुक्त अशा शास्त्रीय माहितीचे भांडारच आहे. आपली सूर्यमाला ही अगदी प्राथमिक अवस्थेत असताना धुळीच्या एका ढगासारखी होती. पुढे त्या ढगांतर्गत प्रचंड गुरुत्वाकर्षण शक्तिचा उगम झाला. त्यातून त्या ढगाच्या केंद्रकाची प्रचंड उष्णता निर्माण झाली आणि अंतःस्फोटाने हा ढग विखुरला गेला आणि आपली सूर्यमाला प्रत्येक ग्रह, ग्रहांचे उपग्रह, त्यांच्या स्वतःभोवती फिरण्याच्या कला, सूर्याभोवती प्रदक्षिणा घालायच्या तऱ्हा ह्या अगदी विस्मयकारक घटना आहेत. शुक्र ग्रहावर तर प्रकाशाचे चक्क लाखो चमत्कार आपण पाहू शकतो.

बुधावर पृथ्वीसापेक्षा ८८ दिवसांचा एक दिवस आणि पृथ्वीसापेक्ष ८८ रात्रींची एक रात्र

स्वये नेणे परोपकार । उपकाराचा अनोपकार । करी थोडे बोले फार । तो एक मूर्ख ॥

असते. बुधवार रात्री तापमान० ते १८३ अंश सेल्सियस असते तर दुपारी ते ४२७ अंश सेल्सियसपर्यंत वर चढते. तेथे सूर्य दोन वेळा मावळतो.

आपण चंद्रग्रहण पाहतो तसे काही इतर ग्रहावर आहे किंवा नाही याचीही मोठी रंजक माहिती लेखकाने सदर पुस्तकात दिली आहे. खग्रास, खंडग्रास असे कसल्याही प्रकारचे ते ग्रहण नसते. त्यावेळी आपण फक्त सूर्यावरती एक काळा ठिपका पाहू शकतो. त्याबद्दलची शास्त्रीय माहिती आणि आकाशदर्शनाचे ह्या शतकातील योग संबंधित पुस्तक वाचल्याशिवाय कसे कळतील?

शुक्रावर चक्क सल्फ्युरिक ॲसिडचा पाऊस पडतो. शनि आणि गुरुला डझनावर उपग्रह आहेत. त्यावरील वातावरणाचाही लेखकाने उल्लेख आपल्या पुस्तकात अतिशय रंजक पद्धतीने केला आहे.

बुध हा सूर्याच्या अतिशय जवळ असलेला ग्रह आहे, त्यामुळे त्याच्यावर नेहमीच अतर्क्य गोष्ट आढळतात. सूर्य डोक्यावर यायला पृथ्वीवर सहा तास भरपूर होतात. परंतु बुधावर सूर्योदयानंतर चक्क ४४ दिवसांनंतर सूर्य डोक्यावर येतो. तिथेच काही काळ स्थिर राहतो आणि पुन्हा पूर्वेकडून पश्चिमेला न जाता थेट आल्या मार्गेच मागे फिरतो. हा खेळ अतिशय विस्मयकारक नव्हे काय ?

अशा कितीतरी गंमती बुधवार आढळतात. यांच्या शास्त्रीय आणि गणिती निकषांवर ही सत्ये लेखकाने मांडली आहेत. हे ज्ञान निश्चितच अपूर्व असे आहे आणि

विद्यार्थ्यांनी/खगोल प्रेमींनी हे वाचलेच पाहिजे.

शुक्रावर एकाच गोष्टीच्या अनंत प्रतिमा एका वेळीच आपल्या भोवती दिसतात. तसेच आपण जिथे उभे राहू त्याच्या भोवतालचे वातावरण, दिशा ह्याही संभ्रमात टाकणाऱ्या आहेत. समजा आपण दादर येथे उभे आहोत तर आपल्याला आपल्या भोवती प्रचंड मोठी दरी दिसेल आणि त्या डोंगरावर चॅंबूर, घाटकोपर, अरबी समुद्र निरनिराळ्या उंचीवर दिसतील. त्याच्याही वर आफ्रिका. अफगाणिस्थान, युरोप, ब्रह्मदेश, चीन वगैरे देश यांच्या हजारो प्रतिमा आलटून पालटून सभोवार पाह्याला मिळतील. ह्या विलक्षण दृष्याने आपणास वेड लागायची पाळी येईल पण आपण जिथे जिथे जावू तिथे हेच दृष्य आपल्याला दिसेल. असे मायाजाल शुक्रावर आहे. तेथे सूर्य पश्चिमेला उगवतो.

अशाच प्रकारची रंजक आणि ज्ञानवर्धक माहिती, पृथ्वीच्या गती, भूखंडाचे स्थलांतर, चंद्र पळतो आहे, नॉदिलस, ल्यूना, मेटॉनचे चक्र, सॅरो, मंगळ, फेथन, गुरुकूल, शनीची सुवर्णमेखला, प्लुटाचे गूढ, नेमेसिस, धरतीमातेचा शेवट ह्या प्रकरणांमध्ये वाचकांना वाचावयास मिळेल. आपल्या अंतराळ विश्वाचे ज्ञान मिळवू इच्छिणाऱ्या वाचकांना हे पुस्तक एक पर्वणीच ठरेल यात वाद नाही.

सूर्यामालेतील सृष्टी चमत्कार

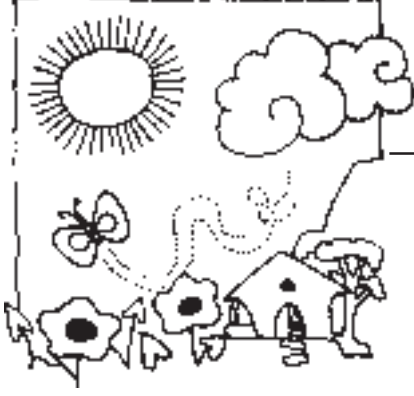
लेखक : मोहन आपटे

किं. : ४५ रु.

राजहंस प्रकाशन, पुणे

गंध मोहवी काव्याचा

गणेश हरि पाटील हे जुन्या पिढीतील कवी.
देवा तुझे किती सुंदर आकाश,
सुंदर प्रकाश सूर्य देतो.

या कवितेतून मुलांच्या मनात सुंदरतेची
भावना फुलविणाऱ्या आणि
'इतके सुंदर जग तुझे जर ।
किती तू सुंदर असशील.'
ह्या त्यांच्या कवितेची ओळख मुलांना
शाळकरी वयातच होते.

'मी धरू जाता येई न हाता ।
दूरच ते उडते फुलपाखरू ।
छान किती दिसते फुलपाखरू ।'

हे निळ्या जांभळ्या रंगाचं, चिमुकल्या
पंखांचं फुलपाखरूही आपल्याला त्यांच्या
कवितेत भेटतं.

'डराँव डराँव बेडूकराव ।
पत्ता तुमचा नव्हता काल ।

कोठून आला सांगा राव ?
असा मिशकिल सवाल विचाराणारा

मुलांचे कवी

ग. ह. पाटील

डॉ. मंदा खांडगे

कवी ग.ह. पाटील यांच्या काव्याचा
त्यांच्या कन्या डॉ. मंदा खांडगे यांनी करून
दिलेला रसिला परिचय

बालक, दौडत जाणारी खिल्लाऱ्या बैलांची
मामाची रंगीत गाडी, पिंपळावर भरणारी
पाखरांची शाळा, त्यातली गोंगाट करणारी
चिमण्यांची पोरं मन वेधतात आणि

'लक्ष यांचे पांगलेले पेरूच्या बागेत
मास्तरच यांना हवे आमचे रागीट'

या ओळी वाचताना गालातल्या गालात
हसूही येतं. 'आला खंडाळ्याचा घाट' असे
म्हणत आगगाडीची नक्कल करीत मजेत शीळ
घालणारा भिकाऱ्याचा पोर

'शर आला तो आला
धावुनी आला काळ'

असे आर्त उद्गार काढणारा
'श्रावणबाळ' अशा ग.ह.पाटील यांच्या
कितीतरी बालकविता आपल्याला आठवतात.
कल्पना सौंदर्याने नटलेल्या साध्या, सुंदर उपमा
फुलविणाऱ्या त्यांच्या या बालकविता मनाला
भुरळ घालतात.

ज्यांना बालकांच्या मनाशी समरस
होण्याची आणि त्यांच्याच भाषेत, त्यांच्याच

बहुतांचे मुखी उरावे । बहुतांचे अंतरी भरावे । उत्तमगुणी विवरावे । प्राणी मात्रांसी ।

भावना प्रगट करण्याची अशी दुहेरी कला साधते तोच यशाची बालगीते लिहू शकतो याची साक्ष ग.ह. पाटील यांची बालकविता वाचताना पटते.

जुन्नर तालुक्यातील पिंपळवंडी येथे १९ ऑगस्ट १९०६ रोजी ग.ह.पाटील यांचा जन्म झाला. शिवनेरीच्या परिसरात त्यांचं बालपण निर्सगाच्या सान्निध्यात फुललं. तिथला निसर्ग त्यांनी आपल्या कवितांतून सजग केला. रानजाई, नांगर, लिंबोळ्या, बाभूळ या त्यांच्या काही प्रसिद्ध कविता वाचल्या तरी त्याची प्रचीती येईल. मंचर हे त्यांचे गाव. इथलं 'पाटील' वतन त्यांच्या वाडवडिलांपासून होतं. मंचरपासून जवळच असलेलं कळंब हे त्यांचे आजोळ गाव. हे मीना नदीच्या काठावर वसलेलं आहे

मंचरकडून कळंबला जाताना वाटेत एक डोंगर लागतो. त्याला 'घारकडा' असं म्हणतात. पंख पसरलेल्या घारीसारखा तो दिसतो. या घारकड्याभोवती अद्भूततेचं वलय निर्माण करून ग.ह.पाटील यांनी नितांत सुंदर अशा कितीतरी कविता लिहिल्या. 'लुटारुंनी म्हटलेलं गाणं' ही त्यापैकी एक कविता.

'वेळ किती ही नामी ।

गोंधळ घालू या मंडळी

उगवला शुक्र नभोमंडळी ।

ही अजून घोरते किरं किरं वनराई हो

जाळीत वाघ कानोसा घेऊन पाही हो

गजर करू देवाच्या नावे

'जय मल्हार बळी'

उगवला शुक्र नभोमंडळी

अशा ओळी वाचतानाच आपण अद्भूत

अशा वातावरणात जाऊन पोहोचतो. अंगावर रोमांच उभे रहातात आणि कवितेतलं एक एक धूसर चित्र डोळ्यापुढून तरळू लागतं.

ग.ह.पाटील यांचं प्राथमिक शिक्षण नारायणगावी झालं. पुण्याच्या न्यू इंग्लिश स्कुल मधुन मॅट्रिक आणि फर्ग्युसन कॉलेजमधून ते बी.ए. झाले. पुढे त्यांनी मुंबईला बी.एड. चा कोर्स केला आणि पुण्याच्या शिवाजी मराठा हायस्कूलमध्ये व नंतर साताऱ्यास काही दिवस शाळेत शिक्षक म्हणून रुजू झाले. त्यानंतर ते जळगाव, धुळे, बोर्डी आणि शेवटी पुण्याच्या ट्रेनिंग कॉलेजचे प्राचार्य झाले. काही काळ शिक्षणाधिकारीही होते. सरकारी नोकरी सांभाळून त्यांनी अनेक उत्तमोत्तम कविता लिहिल्या. त्यांची **'मन्वंतर वाचनमाला'** ही क्रमिक पुस्तके म्हणून कितीतरी शाळातून जवळजवळ पंचवीस वर्षे शिकवली जात होती.

त्यांनी मुलांसाठी **'बालशारदा'** नावाचा बालकवितांचा एक उत्कृष्ट प्रातिनिधिक कविता संग्रह प्रसिद्ध केला. १९३० साली हा संग्रह फारच गाजला. कारण या संग्रहात मुलांना आवडतील अशा सोपी रचना असलेल्या रेव्हंड टिळक, दत्त, बालकवि, कुसुमाग्रज, म.का. कारखानीस, वा. गो. मायदेव, वा.मा. पाठक, आदि कवींच्या सुंदर सुंदर कविता समाविष्ट केल्या होत्या. बालशारदेच्या प्रस्तावनेत त्यांनी लिहिलं आहे, 'मुलांचा बौद्धिक दर्जा पाहाता त्यांना जे झेपेल व अपेक्षित असेल अशाच साहित्याची निर्मिती व्हायला हवी, कारण मुलांची आकलन शक्ती ही मर्यादित असते. त्यांची जिज्ञासा जसजशी तृप्त होत जाईल तसतशी ती वाढतच

जाते. त्यांच्या वयाला अनुरूप असे व त्यांना समजेल आवडेल अशा तऱ्हेचे वाङ्मय त्यांच्यासाठी निर्माण करणे हे कवी लेखकांचे कर्तव्य आहे.

‘पाखरांची शाळा’ हा बालगीत संग्रह प्रसिद्ध होण्यापूर्वी त्यांची बालकविता रानजाई व लिंगबोळ्या या त्यांच्या कविता संग्रहातून प्रसिद्ध झाली होती. ‘पाखरांची शाळा’ या बालगीत संग्रहाला केंद्र सरकारचा व राज्यसरकारचा असे दोन पुरस्कार मिळाले. बालसुलभ मनाला आकर्षित करणारी कविता आणि चित्रे यांनी हा संग्रह परिपूर्ण ठरला. एकूण बालसाहित्यात कथा-कविता यांचं प्रमाण विपुल आहे. गेल्या दोन-तीन पिढ्यातील कविता आणि आजची कविता याकडे दृष्टिक्षेप टाकला तर असे जाणवते की पूर्वीची कविता नाद, ताल यांचे भान ठेऊन होती. मुलांवर रंजनातून संस्कार करणारी होती. आज कवितेत केवळ शब्दांची चमत्कृती आढळते;. ती निखळ करमणूक करते. या पार्श्वभूमीवर गेल्या पिढीतील कवींच्या कविता अजूनही स्मरणात राहतात.

निसर्गाच्या सान्निध्यात फुललेल्या बालपणाचं प्रतिबिंब बालकवितेतही आढळलं तर नवल नाही.

‘जाईन सडक ही मी पायी चालुनी
पाहीन वनश्री आसमन्त लोचनी
नुकतीच लागली फुटू चैत्रपालवी
तकतकित गुलाबी दिसेल पानी छवि
देईन गुच्छ मज हौशी गुलमोहोर
गाळील सुहासिक आम्रही निज मोहोर

निसर्गाच्या खुल्या वातावरणात वावरणाऱ्या कवीचं निसर्गाचं अवलोकनही पाहण्यासारखं आहे आणि त्यातून आपणही शिकण्यासारखं आहे.

वड, निंब, नांदुरकी, पिंपए, ही झाडं तसेच साळुंकी, राघु-चिमण्या यांची किलबिल त्यांच्या कवितेतून आपल्याला निसर्गाच्या जवळ जाऊन पोहोचवते. फूलपाखरू, पाखरांची शाळा, गोकर्णीचे, फूल झाडाची पाने अशा कितीतरी कविता निसर्गाच्या सान्निध घेऊन जातात.

गोकर्णीच्या फुलाला पाहून कवीला श्रीकृष्णांचे फुलाला पाहून कवीला श्रीकृष्णांचे रूप आठवते. गोकर्णीच्या फुलाचे वर्णन किती समर्पक आहे पाहा

निळा पांढरा रंग
याचे कोमल भारी अंग
गोजिरवाणे जणू यशोदा
माईचे हे मूल.

गोकर्णीचे फूल निळसर असते. कृष्णाचा रंगही निळा सावळा वर्णन केला जातो. त्यामुळे गोकर्णीचं वेलीवर डुलणारं फूल म्हणजे जणू

कीर्ती पाहो जाता सुख नाही । सुख पाहता कीर्ती नाही । विचारेविण कोठेचि नाही । समाधान।।

यशोदा माईचं मूलं अशा काव्यपंक्ती कवीला स्फुरल्या आहेत. रात्रीच्या वेळी बगिचामध्ये जाईच्या वेलीवर उमलाली फुले पाहून कवीने वर्णिलेली कल्पना चमत्कृतीही अशीच विलोभनीय आहे.

वेचलेली ती फुले
का चंद्रमा टाकून जाई
आणि बागेतील माझ्या
ये बहारा शुभ्र जाई.

निसर्गातील प्रत्येक वस्तुचं रूप, गंध, स्पर्श, नाद या विशेषांनी भावणारं सौंदर्य ग.ह.पाटील यांची बालकविता वाचताना आढळतं. कवी आपल्या आजोळच्या आंबेराईत मित्रांसमवेत फेरफटका मारण्यासाठी जात असे. त्यावेळी रानमेवा आणि मोराची पिसं मिळवणं हा आवडता छंद. याचं वर्णन कवितेत येतं.

शोध शोधिले हिंडुनी हिंडुनी
आंब्याची राई
निळ्या निळ्या डोळ्यांचे
पीस मोराचे मिळाले नाही
'उदय्या गाठीन भल्या पहाटे
आंब्याची राई'
पीस शोधीन तसा माघारी येणार नाही
ग.ह.पाटील यांनी आपल्या कवितातून

काही सुंदर शब्द चित्रे रेखाटली आहेत. त्यापैकी आजोबा, श्रावणबाळ, भिकाऱ्यांचे पोर मधील भिकाऱ्याच्या पोराचे वर्णन मनोहर आहे.

मळकट बंडी, जुनापुराणा
अंगातध्ये कोट
टोपी डोईवरही फाटकी
कमरेला लंगोट
पाहा अशा थाटात चालला
कुणी भिकारी पोर

वयाची ८० वर्षे ओलांडली तरी ग.ह.पाटील मुलांसाठी छान छान कविता लिहित होते. 'कुरण सोबती', 'आभालसोबती' अशा कवितांबरोबरच नवीन विषय व अभिव्यक्तीने परिपूर्ण अशा त्यांच्या या कविता तितक्याच सुंदर आहेत.

'काय पंपू सुटली का शाळा?
आला नाही ना कंटाळा !
'नाना आमची शाळा सुटली
पण पाटी नाही फुटली'
'तुम्ही मुले फार हुशार
मग पाटी कणी फुटणार ?'

असा मिश्रिकल सवाल वृद्धावस्थेतही त्यांना लहानग्या नातवाला विचारावासा वाटतो यातच त्यांच्या बालकवितेच्या यशाचे गमक आहे.

१९८९ मध्ये बालकुमार साहित्य सम्मेलने त्यांच्या प्रदीर्घ बालसाहित्य सेवेबद्दल दिनकर लोखंडे पुरस्कार देऊन ग.ह.पाटील यांच्या बालकवितेचा गौरव केला. अशा कवीची मी कन्या आहे याचा मला सार्थ अभिमान वाटतो.

जनामध्ये जो जाणता । त्यास आहे मान्यता । कोणी एक विद्या असता । महत्त्व पावे ॥

दचकलात ना शीर्षक वाचून ! पण खरंच आहे ते ! माझ्यासारख्या गोवा, रत्नागिरी, ठाणे, नाशिक, धुळे, औरंगाबाद, सातारा, सांगली, लातूर, पुणे, नागपूर, चाळीसगाव इ. ठिकाणांहून आलेल्या ५४ मुलींना आधी वेड लावणारं पहिलं शिबिर झालं अन् मग ह्या वेडाची पणती, दिवट्या, मशाली घेऊन आम्ही महाराष्ट्रातल्या ८ ठिकाणी सुमारे ६०० मुलींपर्यंत पोहोचतो. आमच्या वेडाची लागण त्यांनाही झाली यातच आम्हाला आनंद आहे.

या वेडाची लक्षणं तरी करय ? सतत नवीन शिकण्याचा हव्यास, अडचणींमधून

लांबून -लांबून आलेल्या ८ वी ते १२ वी मधल्या आम्ही मुली बिचकत, थोडा ताण, थोडी भिती, थोडा अबोला, घेऊन शिबिरात आलो अन् पहिल्या दिवसापासूनच ह्या सर्वांना आम्ही तडिपार करून टाकलं.

शिबिराचा कार्यक्रम अगदी भरगच्च होता. सकाळी लवकर उठून, आवरून सर्वजण उपासना करायची. दिवसाची सुरुवात छान प्रसन्न व्हायची. त्यानंतर शरीरात उत्साह भरणारं क्रीडासत्र असायचं. खो-खो, थ्रोबॉल बेसबॉल, इ.खेळांनी कोवळ्या उन्हामध्ये खूपच धमाल आणली. न्याहरीनंतर नेतृत्व

‘ वेड ’ लावणारी शिबिरं

■ कु. अर्चना शेलार

मार्ग काढण्याची उर्मी, मैत्री करण्याची ओढ, आपल्याला जे येतं ते दुसऱ्याला शिकविण्याची हौस, नियोजनाचा, उत्तमतेचा आग्रह, गटात काम करण्याची कला, वेगवेगळ्या संधी पकडण्याची आवड, भरपूर कष्ट करण्यातला आनंद, अनुभवांना टिपण्याची उत्कटता, यशस्वी होण्याची जिद्द अन् अशी कितीतरी.....

आम्हाला वेड लावणारं पहिलं शिबिर होतं ‘नेतृत्व प्रशिक्षण शिबिर’. छात्र प्रबोधनच्या सभासदांसाठी २५ एप्रिल ते ३० एप्रिल या काळात ज्ञान प्रबोधिनीच्या युवती विभागातर्फे हे शिबिर पुण्यात घेण्यात आलं.

करण्यासाठी आवश्यक विविध कौशल्ये शिकविली जायची. त्यातील बारकावे समजून सांगितले जायचे व त्याचा उपयोग करून प्रत्यक्ष कामेही आम्ही करायचो. नियोजन कौशल्य, वक्तृत्व कौशल्य, समस्या परिहार या कौशल्यांची मांडणी खूपच प्रभावी झाली. प्रत्यक्ष त्याचा सराव आम्ही करू शकल्याने त्यातील बारकावेही लक्षात आले. पुढची शिबिरे घेताना या कौशल्यांचा आम्हाला खूपच उपयोग झाला.

भोजनानंतर आमचे गटकार्याचे सत्र असायचे. ‘नेत्याला गटात उत्तम काम करता आले तरच तो यशस्वी नेतृत्व करू शकेल’ हे

नमस्कारे दोष जाती । नमस्कारे अन्याय क्षमती । नमस्कारे मोडिली जडती । समाधाने।।

एका व्याख्यानातून आमच्या पक्कं लक्षात आलं होतं. त्यामुळे गटात काम कण्यासाठी लागणारी कौशल्ये, स्वतःच्या स्वभावातील बदल, जे काम एकेकट्याने केलं तर ठरविक वेळेत पूर्ण होणे शक्य नाही असे काम गटातील सर्वांनी एकत्र मिळून वेळेपूर्वी पूर्ण करणं हे सर्व या वेगवेगळ्या गटकार्यातून आम्हाला कळलं.

त्यानंतर
असायचं
कलासत्र. या
सत्रासाठी
आमच्या सर्वांची
तीन गटांमध्ये
विभागणी केली
होती. एक गट
विविध
हस्तकौशल्ये
शिकायचा,
दुसरा गट विज्ञान
प्रयोग
शिकायचा. तर
तिसरा विविध
स्फूर्तिगीते. या
सत्राची रचनाच

अशी केली होती की पुढली शिबिरे
घेण्यासाठी विविध कला आमच्या गटाकडे
असाव्यात. गप्पा मारत, खेळीमेळीच्या
वातावरणात आम्ही यातली अनेक कौशल्ये
शिकलो.

सरावानंतर पुन्हा आम्ही क्रीडांगणावर

जायचो. प्रबोधिनीचं वैशिष्ट असलेलं बरीच नृत्य आम्ही शिकलो. आज्ञा कशा द्यायच्या याचाही सराव केला. चेतना व्यायामामध्ये विविध प्रकार अन् छोटे मैदानी खेळही शिकलो अन् खेळलो.

रात्रीच्या भोजनापूर्वी अनुभव कथनाचं सत्र असायचं. प्रबोधिनीचं वेड ज्यांना

लागलेलं आहे अशा कार्यकर्त्यांचं अनुभव कथन खूपच भावलं.

आपणही असच वेगवेगळे अनुभव घेतले पाहिजेच असे सारखे वाटून गेले. मनमोकळ्या गप्पांमध्ये रात्रीचे भोजन कधी संपायचे कळायचे सुद्धा नाही. दिवसभराचा आढावा घेऊन, पुढच्या दिवसाच्या सूचना सांगून व प्रार्थना होऊन दिवस संपायचा.

४ दिवस या शिबिरात आम्ही खूप मोकळ्या झालो.

आपल्यालाही शिबिर घ्यायला जमेल असा विश्वास आला. शिबिर घेण्यासाठी आपली निवड व्हायला हवी असे जवळ जवळ प्रत्येकाला वाटत होते. आमच्यापैकी ४२ जणींची निवड झाली. अन् आम्ही आनंदाने पुढच्या तयारीला लागलो.

जाणत्यास कळे वर्म । नेणत्याचे खोटे कर्म । सकळ काही धर्मधर्म । जाणता कळे ॥

अनुभव कथनातून अन् मोठ्या ताईशी झालेल्या गप्पांमधून वेडं होण्याचं बीजारोपण झालं होतं. विविध कौशल्यांनी त्याला खतपाणी घातलं. मोठ्या ताईनी अन् मैत्रिणींनी त्याला गोंजारलं, त्याची काळजी घेतली, त्याला उभारी येण्यासाठी बळ दिलं अन् असं ते वेडाचं रोपटं मनात रुजवत आम्ही ५-६ च्या गटा-गटाने ८ ठिकाणी

शिबिरं घ्यायला

रवाना झालो. लातूर, सांगली, कोल्हापूर, सातारा, ठाणे, नाशिक, धुळे अन् पुणे या आठ ठिकाणी

पुढची व्यक्तिमत्त्व विकसन शिबिरे

घेण्यासाठी आम्ही गेलो. सांगली, धुळे सोडले

तर सर्वच ठिकाणी नावनोंदणी खूपच

कमी होती. अनोळखी गावात, अनोळखी घरांमध्ये

जाऊन शिबिराची माहिती द्यायची, मुलींना शिबिराचे वेगळेपणा पटवून

द्यायचे अन् शिबिरात दाखल करून घ्यायचं. २०-२५ घरांमध्ये गेल्यावर ४-५ मुली

शिबिराला यायला तयार व्हायच्या. कडक उन्हाळ्याने हे काम अजून अवघड केलं. पण

अखेर बहुतेक सर्व ठिकाणी शिबिराच्या उद्घाटनाच्या दिवशी ५० च्या आसपास

उपस्थिती नेण्यात आम्हाला यश आलं. लातूर, सांगली, पुणे येथे ही संख्या १०० च्या पुढे गेली. या पहिल्याच अनुभवाने आम्ही खूप शिकलो. आमचा उत्साहही वाढला.

सर्व ठिकाणच्या शिबिरांमध्ये सर्वसाधारण दिनक्रम सारखाच होता.

सकाळी १० ते संध्याकाळी ६ असे ८ तास विविध कार्यक्रम चालायचे.

प्रारंभ उपासनेने व्हायचा. प्रसन्न

उत्साही वातावरण

बनायला अन् स्वयंशिस्त

रुजायला या उपासनेचा

निश्चितच उपयोग व्हायचा.

त्यानंतर विविध कलासत्र, विज्ञान

प्रयोग करणे, पद्यगायन, खेळ, कथाकथन,

गटकार्ये, मुलाखती, स्पर्धा अशी विविध सत्रे असत. दुपारी सर्वांचे सहभोजन होई.

अर्थातच प्रत्येक ठिकाणाचे काही वेगळेपणही होते. विविध ठिकाणांना भेटी, सहल, गंमत जत्रा, रात्रीचे आकारादर्शन इ.

कार्यक्रम शिबिरांमध्ये झाले. शिबिराबाबत कोल्हापूरच्या पालकांची समारोपाच्या वेळची

प्रतिक्रिया मोठी बोलकी आहे. 'आमच्या मुली

शरीर परोपकारी लावावे । बहुतांच्या कार्यास यावे । उणे पडो नेदावे । कोणी येकावे ॥

शाळेतून आल्यावर अतिशय कंटाळलेल्या असायच्या पण शिबिरात मात्र सकाळी १० ते संध्या. ६ इतका वेळ त्या असूनही सकाळी शिबिरात जाताना जितक्या उत्साही असायच्या त्यापेक्षा काकणभर अधिकच

उत्साह घेऊन

त्या घरी

परतायच्या.

अशी शिबिरात

तुम्ही

काय जादू

केली?’ या

सारख्याच

प्रतिक्रिया सर्व

गावांमधूनही आल्या. लागलेलं वेड आम्ही या मुलींपर्यंत पोहोचवू शकलो याची ही जणू पावतीच होती.

प्रत्येकच शिबिरात खूपच गंमती जंमती झाल्या. अनेक अडचणीही आल्या. कोल्हापूरच्या शिबिर प्रमुखाचे आजोबा शिबिर काळात वारले. त्यामुळे बिकट स्थिती निर्माण झाली होती. पण तशाही स्थितीत अन्य सर्वानी व नंतर शिबिर प्रमुखानेही दुःख विसरून शिबिर उत्तम रितीने पार पाडले.

काही शिबिरांमध्ये शिबिर ज्या शाळेमध्ये झाले होते त्या शाळेतील पदाधिकार्यांचे सहकार्य मिळविण्यासाठी बराच आटापिटा करावा लागला. हस्तकौशल्याचे साहित्य अपुरं पडतंय असं

लक्षात आल्यावर सांगलीच्या मुलींना कल्पना लढवून नवीनच वस्तू कमी साहित्यातून तयार केली व ती अनेकांना भावली. शिकविताना होणारा गोंधळ, प्रत्येकीला समजावून सांगताना उडणारी धांदल, न रागावता,

चिकाटीने प्रत्येकीला

हस्तकौशल्य

जमायला

पहिजे यासाठी

करावा लागणारा

आटापिटा आमची

सोशिकता,

सहनशक्ती

वाढविणारा ठरला.

शिबिरातील

कामांचे खातेवाटप केले होते. आमच्या

प्रत्येकीकडे कलासत्र, विज्ञानप्रयोग,

क्रीडासत्र, भागन, रसपान, आर्थिक यातील

काही ना काही खाती आली होती. १० ते

६ ह्यावेळात मुलींसमोर शिबिरातील विविध

सत्रांमधला सहभाग अन् त्यानंतर ही विविध

खाती यशस्वीपणे पूर्ण करण्यासाठी रात्री-

दिवसा करावी लागणारी कामे या सर्वांमुळे

आमच्या शारीरिक, मानसिक क्षमतांची

खरोखरीच कसोटी लागायची. संध्याकाळी

आम्ही अनेक मुलींच्या घरी जायचो.

पालकांकडून तिथे होणारे कौतुक, मुलींच्या

चेहऱ्यावर ‘ताई माझ्या घरी आल्या’ चा

ओसंडून वाहणारा आनंद आणि चवदार

पाहुणचार उत्साह वाढवायचा. दिवसभराचे

आम्ही शिकलो, शिकवलेही

आपल्या पुरुषार्थ वैभवे । बहुतांस सुखी करावे । परंतु कष्टी करावे । हे राक्षसी क्रिया ॥

श्रम सत्कारणी लागल्याचा आनंद व्हायचा.

शिबिर काळात ऊन-पाणी-दगदग यामुळे काहीजणी आजारी पडल्या. पण उरलेल्या सर्वांनी त्यांची कामे स्वतःहून केली. आजारी पडलेल्याही 'आजारी पडून कसे चालेल' असे स्वतःला बजावत लवकरच पुन्हा कामाला लागल्या.

७ दिवसांच्या या शिबिरात आम्हीही खूप काही शिकलो अन् शिबिरातील मुलीही खूप काही शिकल्या याची मोठी गंमत आम्हाला वाटली. सर्वसाधारणपणे कोणाला काहीतरी मिळण्यासाठी दुसऱ्या कोणालातरी काहीतरी गमवावं लागतं असं मोठी माणसं सांगाताना आम्ही ऐकलं होतं. पण इथं मात्र कोणीही काहीही न गमावता आम्हाला सर्वांना खूप काही मिळालं होतं.

समारोपाचे कार्यक्रम छानच झाले. बहुतेक ठिकाणी हस्तकौशल्यांचे प्रदर्शन मांडलेले होते. बरची नृत्याची प्रात्यक्षिके झाली. विविध स्पर्धांमधील बक्षिसे दिली गेली. शिबिरातील सर्वोत्कृष्ट सहभागाचे बक्षिस देताना आम्हाला खूपच अवघड गेलं कारण कितीतरी जणी या बक्षिसास पात्र होत्या. मुर्लींनी उत्स्फूर्तपणे मनोगते मांडली. पालकांनीही प्रतिक्रिया व्यक्त केल्या. आमच्यावर जणू कौतुकाचा वर्षावच होत होता. आम्हाला माहीत होतं की आम्ही त्यासाठी अजून पात्र नाही पण त्यांचे कौतुक वाया जाणार नाही ही जबाबदारी आम्ही स्वीकारली.

कार्यक्रम मोठा हृद्य झाला. शिबिराचा

समारोप झाला आणि अनेकांना रडणं आवरता आलं नाही. ७ दिवसांचे स्नेहाचे बंध जणू त्या अश्रूतून पाझरत होते. अनेकांनी आमच्यावर शुभेच्छापत्रांचा, भेटवस्तूंचा अक्षरशः वर्षाव केला. एस.टी स्टँडला अनेकजण आम्हाला सोडायला आले.

या सगळ्या आठवणी जपत, सांभाळत आम्ही पुण्याला परत आलो. प्रत्येकाच्या मनातलं वेडाचं रोपटं अधिक घट्ट रुजल्याचं सर्वांनाच जाणवलं. एकमेकांचे अनुभव सांगण्यासाठी ऐकण्यासाठी आखवा दिवस पुरला नाही.

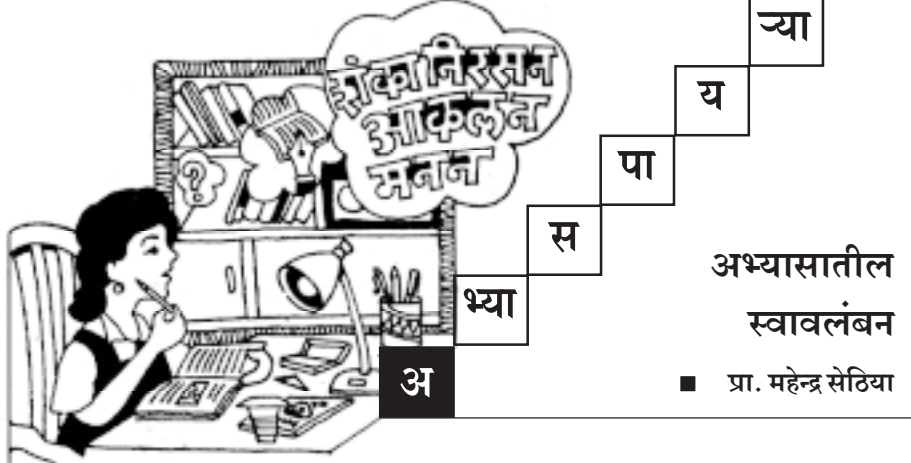
शिबिराचे हिशोब, धारिण्या अन्य आवराआवर पूर्ण केली. मनोगते लिहिली. समारोपाच्या कार्यक्रमात पुढच्या वर्षीतील उपक्रमांचे चित्र मांडले गेले. श्रीखंड-पुरीचं जेवण करून आम्ही आपापल्या घरी गेलो.

१०-१५ दिवसात आम्ही किती मोठ्या झालो होतो. घर, नातेवाईक, शाळेतील मित्र-मैत्रिणींपुरतं मर्यादित असलेलं माझं विश्व किती वाढलं होतं. 'आपलं' म्हणणारे किती जण या दिवसांमध्ये माझ्याशी जोडले गेले होते. आता स्वतःचं विश्व सतत वाढविण्याचं, स्वतःला जे येतंय ते इतरांना शिकविण्याचं हे वेड आम्ही जपणार आहोत. रोजच्या निरस आयुष्यात चैतन्याचा झरा निर्माण करणारी ही जादूची कांडीच जणू आम्हाला सापडली असे वाटते. तुम्हालाही ती मिळवायला आवडेल ना ! असं वेडं व्हायला आवडेल ना !

तर मग पुढच्या वर्षी शिबिरे चुकवू नका बरं का !

■ ■

लोक बहुत शोधावे । त्यांचे अधिकार जाणावे । जाण जाणोन धरावे । जवळी दुरी ॥

शाळेला तर अजून सुरुवात व्हायची आहे. मग सुट्टीची मजा लुटताना अभ्यासाची आठवण कशाला? असं तुमच्यापैकी अनेकानी वाटलं असेल. खरंच आहे ते. परीक्षा आली की आपल्याला अभ्यासाची आठवण होते, तोपर्यंत तो शब्दही आपल्याला नको असतो. हो ना !

‘फक्त परीक्षेपुरता अभ्यास’ असे करून कसे चालेल? नवनवीन ज्ञानाची क्षितिजे रुंदावत असताना ज्ञानग्रहणातील आनंदाही तुम्ही मिळवायलाच हवा. अभ्यास सुद्धा गंमत, मजा करत करता येतो हे तुम्हाला माहीत आहे का? विविध तंत्रांचा कौशल्यांचा वापर करून, कमी वेळात पण अधिक परिणामकारक अभ्यास कसा करता येतो हे या लेखमालेतून आपण समजून घेणार आहोत. म्हणूनच शाळेला सुरुवात होत असतानाच अभ्यास पायऱ्या समजावून घेतल्या तर प्रारंभापासूनच अभ्यासाची गोडी लागेल.

नवीन वर्षात सर्वांनाच नवीन पाठ्यपुस्तके असणार, विषयाच्या अभ्यासाला सुरुवात करण्यापूर्वी **पाठ्यपुस्तके चाळून बघणे, त्याचे सर्वेक्षण करणे ही अभ्यासाची पहिली पायरी**, एखाद्या जागेवर इमारत बांधायची म्हटली की लगेच कोणी तपशिलातील मोजमापं करत नाही. प्रथम त्या जागेची पाहणी करतात. परिसर जमिनीचा उंचसखलपणा, याबाबत काही गोष्टी ध्यानात येतात. तसे प्रत्यक्ष पुस्तक वाचायला सुरुवात करण्यापूर्वी त्याची अशी पाहणी करावी. पुस्तकाचे नाव, मुखपृष्ठ (इतर पुस्तकांबाबत लेखक, प्रकाशकाचे नाव वाचावे) पाहावे. प्रस्तावना वाचावी प्रस्तावनेवरून पुस्तक लिहिण्याचा हेतू व पुस्तकाचा सर्वसाधारण आराखडा कळू शकतो. त्यानंतर अनुक्रमणिका तपशिलात वाचावी. त्यावरून पुस्तकातील एकूण विभाग व धड्यांची नावे कळतात.

शरीर सुंदर सतेज । वस्त्रे भूषणे केले सज्ज । अंतरी नसता चातुर्य बीज । कदापी शोभा न पावे ॥

विषयाची व्याप्ती लक्षात यायला मदत होते. अनुक्रमणिका वाचल्यानंतर पुस्तकाचे तपशिलात वाचन न करता नुसती धावती नजर पानावरून फिरवावी. धड्याचे शीर्षक, परिच्छेदांची उपशीर्षके, आकृत्यांची शीर्षके, आकृत्यांची शीर्षके, ठळक शब्दांतील मजकूर, चित्रे, नकाशे, तर्के, छायाचित्रे हे पाहात वेगाने पुढे जावे. मजकूर समजण्यासाठी, लक्षात राहण्यासाठी हे सर्वेक्षण करावयाचे नसल्याने पाने पुन्हा पुन्हा मागे पुढे करू नका. पुस्तक कशाविषयी आहे, यावर्षी नवीन काय काय शिकायचे आहे याबाबतचा प्राथमिक सर्वसाधारण अंदाज व ढोबळ परीचय या सर्वेक्षणातून होणे अपेक्षित आहे.

सर्वसाधारणपणे रोज एका विषयाच्या पाठ्यपुस्तकाचे सर्वेक्षण करावे. तास दीडतासापेक्षा याला जास्त वेळ लागू नये. १५ ते २० जून पर्यंत किंवा पुस्तक मिळाल्यापासून ८-१० दिवसांत हे सर्वेक्षण पूर्ण व्हावे. पाठ्यपुस्तकांबाबत वर्षातून एकदाच करण्याची ही पायरी.

अभ्यासाची पुढची पायरी आहे धड्याचे पूर्ववाचन वर्गात जाण्यापूर्वी, तो धडा शिकविण्यापूर्वी त्या धड्याचे वाचन व्हायला हवे. म्हणून त्याला पूर्ववाचन असे म्हटले आहे. प्रत्यक्ष वाचनास सुरुवात करण्यापूर्वी पुस्तकाचे जसे सर्वेक्षण केले तसेच **धड्याचे सर्वेक्षण** करावे. (२ ते ५ मिनिटांमध्ये) धड्यातील शीर्षके, उपशीर्षके, आकृत्य, नकाशे, चित्रे, तक्ते इ. वर धावती नजर टाकावी.

सर्वेक्षणानंतर **धड्याखालील प्रश्न वाचावेत**. एकेक प्रश्न म्हणजे एकप्रकारे एकेका परिच्छेदाचा मुद्दाच असतो. प्रश्न वाचल्याने धड्याची दिशा कळू शकते. धड्यातील पात्रे, संकल्पना यांचा ढोबळ परिचय होतो.

हातामध्ये पेन्सिल घेऊन आता **प्रत्यक्ष धडा वाचण्यास सुरुवात** करावी. जेथे एखादा शब्द, वाक्य, वाक्यरचना, संकल्पना **कळणार नाही ते अधोरेखित करून ठेवा**. समासामध्ये स्वतंत्र प्रश्न लिहावेत, धडा शिकविलेला नसल्याने तो पूर्ण समजेलच असे नाही. किंबहुना जेवढ्या जास्त शंका येतील तेवढा उत्तम अभ्यास चालला आहे असे समजण्यास हरकत नाही. असे का? असे झाले तर काय होईल? विविध मुद्द्यांचा परस्पर संबंध काय? अशासारख्या अनेक **शंका थोडक्यात पुस्तकामध्ये समासात अथवा स्वतंत्र कागदावर लिहून ठेवाव्यात**.

धडा वाचून झाल्यावर **काय वाचले त्यावर ५ मिनिटांत परत धावती नजर टाकून आढावा घेण्याचा** प्रयत्न करावा. पाठ करण्याचा, लक्षात ठेवण्याचा, धड्याखालील प्रश्नांची उत्तरे शोधण्याचा प्रयत्न या पूर्ववाचनात अजिबात करू नये. ज्या ज्या वेळी वर्गामध्ये नवीन धडा शिकवायला सुरुवात होणार असेल त्या त्या वेळी अशा प्रकारे धड्याचे पूर्ववाचन करावे साधारणपणे ४-५ पानी धड्याचे वरील पद्धतीने पूर्ववाचन करायला अर्धातास पुरतो.

अभ्यासाची तिसरी पायरी म्हणजे हेतूपूर्वक तासातल्या शिकविण्याकडे लक्ष

आपणास चिमोटा घेतला । तेणे कासाविस झाला । आपणावरून दुसऱ्याला । राखत जावे ॥

देणे, व्याख्यान ऐकणे, वर्गात शिकविण्यापूर्वीच वाचन केल्याने आपल्या मनात विषयाच्या आकृतिबंध तयार होतो. पण हे चित्र धूसर अस्पष्ट असते. वर्गात शिक्षकांनी धडा शिकविल्यावर ते धूसर चित्र ठळक होत जाते. आपल्या मनात असलेल्या बऱ्याचशा शंकांची उत्तरे शिक्षक वर्गात शिकवीत असताना मिळून जातात. आपल्या शंकांची उत्तरे ऐकण्याच्या हेतूने वर्गात शिक्षकांचे बोलणे ऐकायला बसणे म्हणजे हेतूपूर्वक व्याख्यान ऐकणे होय. पूर्वतयारी झाल्याने व मनात हेतू असल्याने व्याख्यानाकडे लक्ष केंद्रित होण्यास मदत होते. एकाग्रता वाढल्याने आकलन वाढते. स्वतःचा विचार सुरू होतो व विषयात रस उत्पन्न होण्यासही मदत होते. त्यामुळे लक्षात ठेवण्यासाठीही फारसे कष्ट करावे लागत नाहीत.

शंका निरसन, आकलन व मनन ही अभ्यासाची चौथी पायरी होय. वर्गातील व्याख्यानात बहुतेक शंकांची उत्तरे मिळतात तथापि काही शंका मनात राहू शकतात. आपले शिक्षक, हुशार मित्र, मोठा भाऊ, बहीण, आई, वडील, शेजारी, यापैकी ज्यांना कोणाला त्या विषयाचे ज्ञान असेल त्यांना आपल्या शंका विचाराव्यात व विषय पूर्ण समजून घ्यावा.

अनेक वेळा एखादा मुद्दा, संकल्पना, रीत वर्गात कळलेली असते पण नंतर ती लक्षात येत नाही. असे होऊ नये म्हणून धडा शिकवून झाल्यावर वहीत लिहिलेले सर्व एकदा वाचावे अन् खरेच समजले आहे ना? याची

खात्री करून घ्यावी. धडाही पुन्हा एकदा वाचावा. नवीन शंका निर्माण झाल्यास, काही गोष्टींचा एकमेकांशी असलेला संबंध नीट लक्षात न आल्यास त्याचा खुलासा करून घ्यावा. आठवड्यातून एखाद्या दिवशी सर्व मित्रांनी एकत्र जमून विविध विषयांमधल्या शंका एकमेकांना अवश्य विचाराव्यात. या सर्वांमुळे धड्याचे, विषयाचे आकलन वाढते. शिकविलेले लक्षात राहण्यासाठी, शिकवून झाल्यावर आठवड्याच्या आत त्यावर मनन करावे. त्याचा थोडक्यात आढावा घ्यावा. विषय आठवायचा, डोळ्यासमोर आणण्याचा प्रयत्न करावा.

या चौथ्या पायरीला प्रत्येक विषयासाठी आठवड्यातून अर्धा पाऊण तास पुरेसा आहे. **समजून घेण्याचा पहिला टप्पा या चार पायऱ्यांमध्ये पूर्ण होतो.** यावर्षी सुरुवातीपासून या पायऱ्या वापरून अभ्यास करून तर पाहा. प्रारंभी सराव होईपर्यंत जरा जास्त वेळ द्यावा लागेल. कंटाळा येईल. पण हळूहळू तुम्हालाच या पायऱ्यांचा उपयोग जाणवायला लागेल.

अभ्यासाच्या पुढच्या पायऱ्या पुढील अंकात ! तोपर्यंत या पायऱ्यांनी अभ्यास सुरू करा. लक्षात ठेवा अभ्यास करणे म्हणजे गंमत आहे. नुसत्या घोकंपटीद्वारा मार्क मिळवून पुढच्या इयत्तांमध्ये जाण्यापेक्षा या प्रकारच्या अभ्यासात अधिक मजा आहे.

गेल्यावर्षीच्या अंकांमध्ये (वर्ष २ अंक १२ व वर्ष ४ अंक १) नियोजन कसे करावे याबाबत लेख येऊन गेले आहेत त्याचाही उपयोग जरूर करा. तुम्हा सर्वांना शुभेच्छा. ■ ■

जितुके काही आपणासी ठावे । तितुके हळू हळू सिकवावे । शाहणे करुनि सोडावे । बहुत जन ॥

किमया हातच्याची

(पान ७ वरून पुढे चालू.)

काम फत्ते होईल.” दोन पाच मिनिटे सर्वजण विचार करू लागले. कोणाकोणाकडे पैसे मागता येतील. त्यांची नावे डोळ्यासमोर आणू लागले. प्रत्येकजण एकमेकांकडे बघू लागले. कोणी तरी हो म्हणायचा अवकाश होता अन् बब्या उठला. सर्वांना उद्देशून तो म्हणाला, “आता हा निर्णय पक्का झाला, आता यावर चर्चा नाही. सगळ्यांनी उठायचे, कामाला लागायचे आणि उद्या सकाळी ९ वाजता इथेच पैसे आणायचे.”

दुसऱ्या दिवशी मुलांनी पैसे गोळा केले. चांगले ५४०० रुपये गोळा झाले. लगेचच चार-पाच जण कमिशनवर साबण आणायला गेले. दुकानदाराने आकडेमोड करताना पोरांनी गणितदेवीची प्रार्थना केली. त्याचप्रमाणे घडले. म्हणजेच डझनाला ८८ रु. ह्या प्रमाणे ७८ डझनाला ५१०४ /- रु. लागतील ही आकडेमोड करून दुकानदाराने तेवढी रक्कम मागितली. पोरांनी ते पैसे दिले, साबण घेतले व पुन्हा वडापाशी बसले. तेथे त्यांनी साबणवड्यांचे वाटप केले. वडीमागे ५० पैसे सूट घ्यायचे ठरविले. बाजारपेक्षा ५० पैसे कमी हे लोकांना आमिष होते.

विक्री करताना बोलावे कसे ? आणि हा विक्रीचा कार्यक्रम आम्ही कशा करता करित आहोत हे लोकांना छान भाषेत कसे सांगावे ? ह्याची चर्चाही झाली. दुसऱ्या दिवशी ह्याचवेळेला कोणत्याही परिस्थितीत कितीही कष्ट पडले तरी सर्व माल खपवून इथे येण्याचे ठरले. कारण हा तिसरा दिवस होता आणि

ह्यापुढे गणितदेवीचा वर लागू पडणार नव्हता.

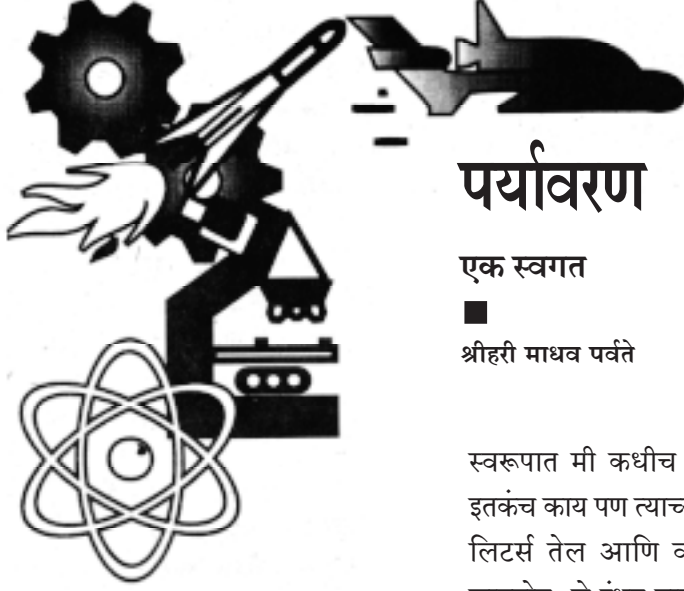
तिसऱ्या दिवशी सकाळी ९ च्या आधीच सगळी पोरे काम फत्ते करून हजर होती. मिळालेल्या यशाचे तेज त्यांच्या चेहऱ्यावर दिसत होते. जमा केलेले पैसे घेऊन मुले तडक डॉक्टरांच्याकडे गेली, त्यांना १५ दिवसांचे औषधाचे सर्व पैसे एकदम देऊ केले. पोरांची जिद्द पाहून डॉक्टर खूष झाले आणि त्यांनीही पोरांना काही सवलत दिली.

औषधाने तान्या बरा झाला. कबड्डीच्या सरावाला येऊ लागला. म्हणता म्हणता महिना संपला आणि सांगलीच्या सामन्यात ‘जय बजरंग कबड्डी मंडळ, उंब्रज’ दाखल झाले. तान्या ह्या संघाचा संघनायक होता. प्रत्येक डावात त्याने अप्रतिम खेळ करून प्रचंड वाहवा मिळविली. अंतिम सामनाही जिंकला आणि त्याबरोब सामन्याचे ५०००/- चे बक्षीसही.

गावी परत आल्यावर त्यांचा मोठा सत्कार करण्यात आला. सत्कारानंतर पुन्हा ही पोरे वडापाशी जमली. त्यावेळी गण्याने गणितदेवीचे आभार मानले आणि ‘गणिती वर वापरताना कोणाचे नुकसान होणार नाही’ ह्या गणितदेवीच्या सुचनेची आठवण दिली. मुले तडक उठली आणि साबणाच्या दुकानदाराकडे गेली. ‘आकडे मोडीतील चुकीमुळं आम्हाला तुम्ही कमी पैशात साबण दिलेत त्यामुळे तुमचे झालेले नुकसान रु. १७६०/- परत घ्या !’ असे म्हणू लागली. मुलांचा प्रामाणिकपणा पाहून दुकानदारानेही ते पैसे घेण्याचे नाकारले.

प्रामाणिकपणे वागले तर काही कमी पडत नाही ह्याची जाणीव ठेऊन आणि गणितदेवीला धन्यवाद देऊन मुले आनंदाने आपापल्या घरी गेली. ■ ■

अभ्यासे प्रकट व्हावे । नाही तरी झाकोन असावे । प्रकट होऊन नासावे । हे बरे नव्हे ।।

पर्यावरण

एक स्वगत

श्रीहरी माधव पर्वते

या जीवनांतरच्या अस्तित्वाची मला फिकीर नाही. स्वर्ग-नरक या भाकड कल्पनांवर माझा विश्वास नाही. मला भूतकाळ माहीत नाही. भविष्य माझ्या हाती आहे. हा वर्तमानकाळ मला स्वैर, स्वच्छंदी अनिर्बंधपणे जगायचा आहे. माझ्या रक्ताचा थेंब नि थेंब, बुद्धीचा कण नि कण माझ्या सौख्यासाठी वापरला जाईल यासाठी मी कटिबद्ध आहे. शास्त्राच्या दुर्दम्य शक्तीनं निसर्गाला माझ्यापुढं मी वाकायला लावतो आहे.

अथांग पात्रांच्या नद्यांना मी अडवतो आहे. भगिरथालाही लाजवेल अशा तऱ्हेचं नद्यांचे प्रवाह बदलण्याचं नियोजन माझ्या समोर आहे. सागराला तर “बॅक-बे”

स्वरूपात मी कधीच मागं हटवलं आहे. इतकंच काय पण त्याच्या पोटातून लक्षावधी लिटर्स तेल आणि वायू इंधन मी बाहेर काढतोय. जे इंधन वायू मला नको आहे ते सहज जाळून टाकतोय. अत्याधुनिक यंत्रसामग्रीनं ही पृथ्वी मी भेदून टाकली आहे आणि नाना तऱ्हेची खनिजं विविध उपयोगांसाठी मी बाहेर काढतोय.

मी काय केलं नाही ? पाणी नाही तिथं विंधण विहिरी काढल्या, शेतीला पाणी पाजण्यासाठी विद्युत मोटर्स बसवल्या, यांत्रिक नांगरट, यांत्रिक पेरणी, सारं यंत्रवत् बनवलं. माझा ताण कमी झाला. मला वेळ मिळू लागला. मी उद्योगधंदे उभे केले. लाखो बेरोजगारांना रोजगार दिला. प्रचंड नफा मिळवणाऱ्या उद्योगांना स्वयंचलित वाहनं, दळवळणाची साधनं अशा जाळ्यांनी मी पूर्णपणे संरक्षित केलं. माझ्या उद्योगांनी देशाच्या निर्यातव्यापारात भर टाकली.

ऐकल्याविण कळेना । हे ठाऊके आहे जना । या कारणे मूळ प्रेतना । श्रवण आधी ।।

औद्योगिक समृद्धीनं मी खूष झालो नाही, माझं राहाणीमान उंचावलं त्याबरोबर गृहसुविधांची गरज वाढली. फ्रिज, प्रिझर्व्हेटीव्ज यांनी पदार्थांचं क्षणभंगुरत्व संपवलं, मिक्सर, व्हॅक्युम क्लिरन एक ना दोन... अनंत सुविधा निर्माण केल्या.

शत्रूपासून धोका होऊ शकतो म्हणून स्वयंसिद्धतेसाठी मी महासंहारक अण्वस्त्र निर्माण केली. रॉकेट्सच्या साहाय्याने उपग्रह पाठवले. क्षेपणास्त्रांचे प्रयोग यशस्वी केले. रासायनिक भट्ट्या, अणुभट्ट्यांनी जगाचं लक्ष माझ्या विकसनशील देशाकडं गेलं. त्यांनी माझ्या औद्योगिकीकरणात भांडवल गुंतवलं. माझा देश विकसित देशांच्या रांगेत आला. व्यापार वाढला. नवी शास्त्रं ज्ञात होऊ लागली.

मी जनुकांवर विजय मिळवला. जन्मापूर्वीच विकृत गर्भ नष्ट करण्याचं तंत्र मी अवगत केलं. इच्छित गुणांची संतती निर्माण करणं मला शक्य झालं. कमी कालावधीत उत्पादन देणारी बियाणं, कमी खाद्यात अधिक दूध, मांस देणारी पशु-पक्ष्यांची पैदास मी शक्य केली.

पण असं असलं तरी अलिकडं एक नवीनच गोष्ट माझ्या अनुभवास येते आहे. वातावरण फार तापतं आहे. पाऊस वेळेवर पडत नाही. चहुकडे उद्योगांचे जाळं पसरलं आहे पण चांदणं धुरकट दिसतं आहे.

दवाखान्यातील त्वचा, अॅलर्जी यांचे रुग्ण वाढले आहेत. कुठं म्हणे काळसर रंगाचा पाऊस पडलाय. धरण क्षेत्रातल्या अतिवृष्टीमुळं लाखो मैलांचा परिसर जलमय झालाय. दुसऱ्या बाजूला पृथ्वीच्या अगदी वरच्या वातावरणातील ओझोनचा थरही विरळ होत चालला आहे ?

मी थोडावेळ चक्रावून गेलो... शांत झालो अन् माझ्या आतला आवाज मला सांगू लागला.

अनेक प्रकारची शास्त्रे तू विकसित केलीस पण या सान्यांसाठी तू निसर्गसंपत्तीला वेठीला धरलंस. शोध घेणं तुझा हक्क आहे, नैसर्गिक साधन संपत्तीचा आवश्यक तितका वापर करणं, विकासाच्या स्पर्धेत उतरणं, अज्ञाताचा अभ्यास करणं हे सारे तुझे हक्क आहेत. वाया जाणाऱ्या सौर ऊर्जेला वापरणं, नव्या प्रयोगाच्या अन् तंत्रज्ञानाच्या साहाय्यानं उत्पादकता वाढवणं हाही तुझा हक्क मान्य आहे, पण हे सारं करताना समतोल ढळू न देणे हे तू कटाक्षानं पाळलं पाहिजेस. सगळे केवळ तूच ओरबाडून घेतलेस तर पुढच्या पिढ्यांच्या तळतळाटशिवाय काहीही नशिबी यायचं नाही हे ध्यानात ठेव.

बाहेरच्या प्रचंड आवाजाने आतला आवाज बंद झाला पण त्याने मला चांगलेच जागे केले. ■ ■

दुःख दुसऱ्याचे जाणावे । एकोन तरी वाटून घ्यावे । बरे वाईट सोसावे । समुदायाचे ।।

आनंदयात्री

■
सुहास
महाजनी

एकदा एक माणूस भर दुपारी, रस्त्यातून अनवाणी चालला होता. त्याच्या चेहऱ्यावर अगदी स्पष्ट दिसत होतं की तो खूप वैतागलेला आहे. त्रासलेला आहे. आपल्या अनवाणी पायांकडं पाहत तो पुटपुटला, “किती दयनीय अवस्था झालीय माझी ! पायात घालायला साध्या चपला नसाव्यात!”

चालत चालत सावलीला म्हणून तो बसथांब्याजवळ विसावला. तोच त्याचे लक्ष शेजारी उभ्या असलेल्या एका युवकाच्या पायांकडं गेलं. आकर्षक असे बूट त्याच्या पायात होते. त्याला न राहावून तो त्या युवकाला म्हणाला, “किती सुंदर आहेत तुमचे बूट ! घडणही मजबूत आहे !” त्यावर तो तरुण वैतागल्याप्रमाणे म्हणाला, “हे बूट छान? माझ्या शेजाऱ्याकडे जे बूट आहेत ना, ते पाह्याला हवे होते तुम्ही. त्यामानाने हे बूट म्हणजे अगदीच भिकारडे !

दिवसभर काम करून मरायचं पण साधे मनासारखे बूट काही आमच्या दैवात नाहीत.” आणि त्यानं एक दीर्घ सुस्कारा

टाकला आणि दुःखी कष्टी मुद्रेनं येणाऱ्या बसची वाट पाहायला लागला.

एवढ्यात त्या दोघांच्या कानावर शब्द पडले. “साहेब” त्यांनी पाहिलं तर अत्यंत प्रसन्न, सस्मित मुद्रेचा एक किशोर त्यांच्या पुढं उभा होता. “पॉलिश करू का तुमच्या बुटांना ?” तो विचारत होता. ते दोघं अगदी चकित होऊन पाहतच राहिलं. गळ्यात पिशवी, दोन्ही हातात कुबड्या आणि दोन्ही गुडघ्याखाली पाय नाहीत. अशा अवस्थेतल्या त्या किशोरनं पुन्हा विचारलं, “साहेब पॉलिश करायचंय?”

मित्रांनो, अंतर्मुख होऊन विचार करा. काही वेळा किती क्षुल्लक गोष्टीपायी आपण चिडचिड करतो, त्रासतो, वैतागतो आणि वैताग देतो !

आपल्या आजूबाजूला काही थोडी माणसं तुमच्या परिचयाची असतील, की केव्हाही पाहा, त्यांची मुद्रा नेहमी प्रसन्न आणि सस्मित असते. कपाळावर कधीही कशाविषयी कुरकुर नाही.

आपण ज्या जीवनापथावरून चालतो त्या पथावरूनच यांची पावलं पडत असतात. आपल्या वाटेवरची वळणे, चढ उतार, खाचखळगे यांच्याही पावलाखाली येतात आणि यांच्याही खांद्यावर ओझी असतात,

आपल्या सारखीच. पण इतरांची ओझी उचलता उचलता जाणवतच नाही त्यांना त्यांच्या स्वतःच्या मानेला लागलेली रग. आयुष्याच्या चढणीवर धापा टाकणाऱ्या वाटसरूंना आधाराचा हात देता देता त्यांना कळतही नाही स्वतः चढण केव्हा पार केली ती ! आणि कधी कधी यांच्याही पावलांना लागते ठेच पावलाखाली, पण इतरांच्या जखमा बांधता बांधता, यांच्या स्वतःच्या जखमेवरचे रक्त केव्हा साकळलं हे ह्यांना जाणवत नाही.

जिवलगानांच्या नि सख्या सोबत्यांच्या संगतीत आनंदाच्या लाटांवर झुलत

असताना, अवचित आवर्तात यांचीही नौका अडकते आणि आदळते आकस्मिकपणे, दबा धरून बसलेल्या नियतीच्या खडकावर पण कंठाशी येणारे कढ गिळून टाकतात हे निर्धारपूर्वक आणि पुसू पाहतात अन्य आपद्ग्रस्तांचे ओघळणारे आसू.

अवसेच्या रात्रीही प्रकाशाचे गीत गाणारे आणि अंधार पिऊन चांदणे वर्षणारे- हे आनंदयात्री ! जीवनाच्या वाटेवरचे आनंदयात्री ! मित्रांनो, आपणही करू या ना यांच्याशी मैत्री ! होऊ या ना यांच्या सारखेच.....

बुद्धिबळाचा खेळ तर तुम्हाला माहीतच असेल, पण तो खेळ जर आपणास मैदानावर खेळता येवू लागला तर ? आणि तो ही शाळेतल्या दोन वर्गांमध्ये किंवा दोन आंतरशालेय संघांमध्ये खेळता आला तर? हा खेळ आपल्याला बुद्धिबळाच्या खेळासारखाच खेळायचा आहे. त्यात प्रत्येक संघाचे १६ खेळाडू आणि एक पंच असतील आणि खेळासाठी क्रीडांगण १६ फूट X १६ फूट असेल. त्यातील प्रत्येक चौकट २ फूट X २ फूट इतकी मोठी असेल. चौकोनाची मांडणी करताना काळ्या घरात फक्कीने फूली मारायची ! आता काळ्या घरातून खेळणाऱ्यांनी कपाळाला काळी फित बांधावी अथवा शक्य असल्यास वेगळा गणवेष घालावा आणि समोरच्याला दिसेल असे आपले ठराविक बोधचिन्ह वापरावे. ते चित्र स्वरूपात गळ्यातही लटकवता येईल. प्रत्येकाने आपल्या घरात मारुती सारखे एका गुडघ्यावरच बसावे. राजा आणि वजीर मात्र उभेच राहतील आणि समोरच्या संघाच्या चालीच्या प्रती उत्तरांची आखणी करतील. प्रत्येकाने अत्यंत जागरूकपणे आपल्यावर कोण चाल करून येत आहे याची माहिती वेळोवेळी सेनापतीला (वजीर) पुरवावी आणि सेनापतीच्या आज्ञेचे पालन करावे. पाच मिनिटात दोन्ही संघांच्या मिळून किमान सहा चाली व्हाव्यात. ज्या संघाच्या चाली प्रत्येकी तीन पेक्षा कमी होती त्यांच्या विरुद्ध संघास २ गुण जादा दिले जातील अर्ध्या तासाच्या आत जर सामान्याचा निकाल लागला तर ठीक, अन्यथा पटावरील सैन्याच्या शिल्लक

खेळ खेळून तर पाहा

बुद्धियुद्ध

प्रा. मनोज देवळेकर

संख्येवरून विजेता संघ ठरवता येईल. आता आपण कोणत्या सैनिकास प्रत्येकी किती गुण ते पाहू. प्यादे १/ घोडा / उंट २/ हत्ती ३/ वजीर (सेनापती) ४/राजा १.

समजा निर्धारित वेळेत निकाली खेळ झाला नाही व समजा अ संघाच्या पटावर तीन प्यादी, दोन घोडे, एक हत्ती, एक उंट आणि राजा आहे तर त्या संघास $३+४+३+२+१ = १३$ गुण मिळतील आणि

ब संघाच्या पटावर सहा प्यादी एक घोडा, दोन हत्ती, एक वजीर (सेनापती) आणि राजा असे तर $६+२+६+४+१ = १९$ गुण मिळतील आणि ब संघ विजेता ठरेल.

गुण संख्या समान झाल्यास पाच मिनिटे जास्त वेळ देऊन पाच मिनिटात आठ चाली (प्रत्येकी ४ चाली) सक्तीने खेळण्याचे बंधन आहे.

आता आपण प्रत्यक्ष खेळ कसा खेळावा त्याकडे वळू. सर्व चाली बुद्धिबळासारख्या आहेत म्हणजे,

घोडा अडीच घरे चालेल

हत्ती फक्त सरळ चालेल

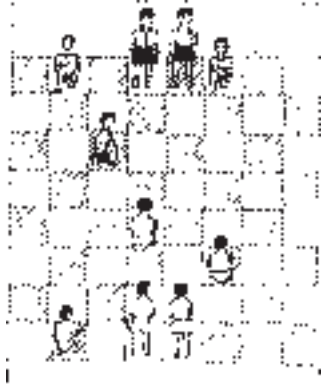
प्रत्येक प्यादे पहिल्या चालीच्या वेळेस एक किंवा दोन घरे पुढे चालेल नंतर फक्त एक घर सरळ चालेल. उजव्या अथवा डाव्या

बहुतास करावे परोपकार । भलेपणाचा जीर्णोद्धार । पुण्यमार्गाचा विस्तार । बळेचि करावा ॥

बाजूच्या तिरप्या चौकोनातील सैनिकासच ते मारू शकतील.

उंट (पांढऱ्या) घरातील फक्त पांढऱ्या तिरप्या घरातून पळू शकेल आणि काळ्या घरातील फक्त काळ्या घरातूनच हल्ले चढवेल.

सेनापती हा उभ्या आडव्या तिरप्या चाली चालू शकेल. संपूर्ण खेळावर सेनापतीने नियंत्रण ठेवावे. बुद्धिबळातील ज्ञान असणाराच सेनापती म्हणून निवडावा.

प्रत्यक्ष चाल करण्यासाठी संबंधित चौकटीला सैनिक उभा करून आवश्यक तेवढी घरे चालत, जाऊन योग्य जागी जाऊन बसेल. प्रत्यक्ष बळी घेताना (बुद्धिबळात जसे प्यादे मारतो तसे) त्या चौकोनात सैनिक जाऊन उभा राहिल. त्यावेळी त्या चौकटीतला विरुद्ध पक्षातला सैनिकही तेथेच उभा राहिल. आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे पाठीच्या बाजूनी दोघे एकमेकांची ताकद अजमावतील. व दुसऱ्याला चौकटीबाहेर ढकलून देण्याचा प्रयत्न

करतील. आक्रमण करणाऱ्याने जर आधीपासून त्या चौकटीत असलेल्या सैनिकास चौकटीबाहेर ढकलले तर आक्रमण करणारा त्यानंतर चौकटीत बसेल पण जर उलट झाले तर प्रतिपक्षाला एक गुण जादा मिळेल. मात्र आक्रमण करणाराच त्या चौकटीमध्ये टिकून राहिल. बचाव करणारा बाद होईल. यामध्ये डोक्याबरोबरच शारीरिक क्षमतेचेही गुण मिळविता येतील. जो पर्यंत आक्रमण करणारा प्रतिपक्षाच्या सैनिकास त्याच्या घराच्या बाहेर ढकलत नाही तोपर्यंत खेळाडू बाद गृहीत धरता येणार नाही. पंचांनी बचाव करणाऱ्या सैनिकाने चौकटीबाहेर पाऊल टाकताच त्याला 'बाद' घोषित करावे, बाद होताच सैनिकाने मैदानाबाहेर जावे. शह देऊनच राजावर चढाई करावी लागेल.

गणवेश, वेषभुषा, बोधचिन्ह आणि मैदान आखणीत वेगवेगळे प्रयोग करून हा खेळ खेळून तर पाहा. आणि हो तुम्हाला आलेली गंमत आपल्या छात्र प्रबोधनला हे अवश्य कळवा.

दहावी नंतर पुढे काय ? ■

‘जगात देव आहे की नाही’ यावर बराच वेळ वाद चालला होता. देव आहे म्हणणाऱ्या बाजूने शेवटी एक बिनतोड पुरावा सादर केला. “भारतीय लोकशाही चालते, गेली अनेक वर्षे सर्व बाजूंनी पोखरली गेली असतानाही टिकून राहते, कोसळत नाही.” असा अनाकलनीय चमत्कार घडतो याचाच

येते. पण प्रबोधकांनी जरा खोल विचार केला तर त्यांना आपल्या देशाबद्दल असे विनोद होतात, याची खंत वाटल्याशिवाय राहणार नाही.

भारतातील लोकशाही ही जगातील सर्वात मोठी लोकशाही समजली जाते. तरीही भारताची सद्यस्थिती फारशी आशादायक

लोकशाहीचे आधारस्तंभ होवूयात.

डॉ. विवेक कुलकर्णी

नुकतीच भारतातील निवडणूक प्रक्रिया पूर्ण होऊन जनतेने पुन्हा एकदा मतपत्रिकेद्वारे लोकशाहीवरील आपला विश्वास व्यक्त केला आहे. पण कोणत्याच पक्षाला बहुमत न मिळाल्याने लोकसभेची त्रिशंकू अवस्था झाली आहे. या पार्श्वभूमीवर या सर्व घटनांबाबतची उलट-सुलट चर्चा, मत-मतांतरे, विश्लेषण जरूर वाचा, ऐका. जगातील सर्वात मोठी लोकशाही टिकायची असेल अन् त्याद्वारा येथील समाज उन्नत व्हायचा असेल तर या लोकशाहीचे आधारस्तंभ बळकट व्हायला हवेत. त्यासाठी आपण प्रबोधक काय करू शकू ? हे सुचवणारा व दहावीनंतर कोणत्या शाखेला जायचे व जायचे व का जायचे विचाराला प्रवृत्त करणारा लेख!

अर्थ जगात देव असलाच पाहिजे. ‘देव नाही’ म्हणणाऱ्या बाजूला या पुराव्यापुढे अर्थातच माघार घ्यावी लागली.

वरील गोष्टीमधील उपरोधिक विनोदाने

नाही. मागच्या एका पूर्ण पिढीने फक्त स्वतःचा स्वार्थ बघत सर्व पद्धतीने देशाची, येथील गरिबांची लूट केली, शोषण केले असे घडूनही भारतीय लोकशाही टिकली कारण

उत्तमगुणी शृंगारला । ज्ञानवैराग्ये शोभला । तोचि एक जाणावा भला । भूमंडळी ॥

भारतीय परंपरेतील हजारो वर्षांचे सातत्य, जिद्द आणि काही मोजकी अल्पसंख्य देशभक्त माणसे. या कष्टाळू, समर्पित, बुद्धिमान आणि खऱ्या अर्थानी माणूस असणाऱ्या अल्पसंख्य गटाने देशाचा गाडा पेलला, सर्व अडचणी आणि प्रतिकूल परिस्थितीतून सांभाळला.

माझे असे भविष्य आहे की अजून एका पिढीने याच पद्धतीने देशाची, समाजाची लूटमार चालूच ठेवली तर पूर्ण भारतात अनागोंदी आणि हिंसाचार माजायला फार काळ लागणार नाही.

आत्तापर्यंत मध्यमवर्ग आणि अनेक चांगल्या प्रवृत्तीचे नागरिक आपल्या कोषात राहून बाहेरच्या परिस्थितीकडे दुर्लक्ष करित राहिले आणि त्यामुळेच दुर्जनांचे फावले. आता भारतीय लोकशाही टिकवायची असेल तर लोकशाहीच्या विविध आधारस्तंभांमध्ये अजून मोठ्या संख्येने सत्प्रवृत्त आणि सक्षम लोकांनी प्रवेश केला पाहिजे. दहावी नंतर तुम्हीही ह्या गोष्टीचा विचार करायला हवा. प्रशासकीय सेवा आणि कृतिशील स्वयंसेवा ह्या गोष्टीतही 'करिअर' करता येऊ शकते. आपल्या समाजाच्या विकासासाठी सक्रीय समाज सेवा आणि सार्वजनिक योगदानाद्वारे अतिशय परिणामकारीत्या काम करता येऊ शकते. आणि देशाच्या विकासामध्ये सक्रीय राहता येते. हा मार्गही बहुतांशी विद्यार्थ्यांनी अनुसरावा.

या लेखात भारतीय लोकशाहीच्या अशा पाच आधारस्तंभांची ओळख करून घेऊया.

१) प्रशासन

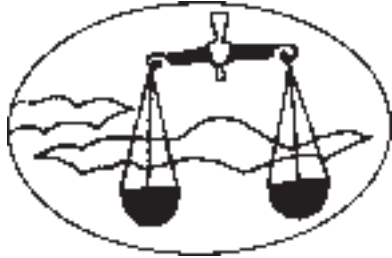
गावाच्या पातळीवर ग्रामसेवक, तलाठी; तालुक्याच्या पातळीवर गटविकास अधिकारी-तहसीलदार, जिल्ह्याच्या पातळीवर मुख्य कार्यकारी अधिकारी जिल्हाधिकारी आणि राज्य किंवा देशाच्या पातळीवर अनेक सचिव-निवडणूक अधिकारी वगैरे मिळून एक बिनचेहऱ्याची महाप्रचंड यंत्रणा आपल्या देशाचा गाडा चालवीत असते. आपली लोकशाही ही कल्याणकारी राज्य असल्यामुळे विकासाच्या विविध योजना राबविणे, नागरिकांना शिक्षण, दळणवळण, पाणी, घरे, वीज अशा प्रकारच्या सुविधा पुरविणे, सरकारी करांची वसुली-हिशोब पाहणे, सुरक्षिततेसाठी सर्व पोलिस यंत्रणा, साधनसंपत्तीचे व्यवस्थापन अशी अनेक समाजाच्या गरजा भागविणारी कामे ही यंत्रणा करत असते.

दुर्दैवाने ब्रिटिश काळापासून आपल्या जनतेला 'मायबाप सरकार' अशी सवय झाली आहे. त्यामुळे अनेक प्रशासक आपण

लोकांच्या सेवेसाठी आहोत हे विसरून राज्यकर्त्यांच्या थाटात विविध पातळ्यांवर काम करतात.

मोठे दुर्दैव हे की जनतेच्याही मनातील गुलामीची भावना कायम राहिल्याने या प्रशासकांवर अंकुश ठेवणारे कमी असतात. म्हणून बाहेरच्या धाकाशिवाय स्वतःच्या प्रेरणेने उत्तम काम करू शकणारे कार्यकर्ते अधिकारी प्रशासनात गेले पाहिजेत. श्री.शेषन, किरण बेदी, अविनाश धर्मधिकारी, श्री.खैरनार आणि असे इतरही अनेक खंदे आणि खमके अधिकारी आपल्या प्रबोधक, प्रबोधिकांचे 'रोल मॉडेलस' बनले पाहिजेत.

२) न्यायसंस्था

माणसामध्ये चांगल्या वाईटाचे नेहमी कमी जास्त मिश्रण असते. चुका होतात आणि काहीवेळा जाणीवपूर्वक केल्याही जातात. स्वातंत्र्य याचा अर्थ अनिर्बंध स्वैराचार असा घेतला, तर जंगलाचा 'बळी तो कान पिळी' कायदाच प्रत्यक्षात येईल. म्हणून स्वातंत्र्याबरोबर जबाबदारीही येते, आणि

हक्कांबरोबर कर्तव्येही येतात. यासंबंधी खूप विचार आणि कष्ट करून आपली भारताची राज्यघटना तयार केली आहे. पण नुसती घटना करून लोक त्या पद्धतीने वागत नाहीत तर त्यांना कायद्याचा बडगाही लागतो. म्हणून न्यायसंस्था हा कायदा व सुव्यवस्थेसाठी आवश्यक असणारा दुसरा आधार.

विविध पातळ्यांवरील सर्व न्यायालये, उच्च आणि सर्वोच्च न्यायालये मिळून बनणारी यंत्रणा समाजावर धाक ठेवण्याचा प्रयत्न करते. तसेच समाजातील सर्व थरांना त्यांचे म्हणून असणारे हक्क मिळतील आणि आपापली कर्तव्ये करता येतील यासाठी काम करते.

रामशास्त्री प्रभुर्णेची गोष्ट आपल्याला माहिती आहे. सध्याही असे काही रामशास्त्री यंत्रणेमध्ये आहेत. त्यांचे कौतुक व्हायला पाहिजे. पण त्यांची संख्या कमी असल्याने न्यायसंस्थेवरचा विश्वासही कमी झाला आहे. न्यायालयात वकील आणि न्यायाधीश मिळून कायद्याचा कीस काढून दिरंगाई किंवा खऱ्याचे खोटे करू शकतात, याची अनेक उदाहरणे वाचायला मिळतात. जयप्रकाशजी एकदा म्हणाले होते की, "या देशातील सर्व कायदे जरी योग्य प्रकारे राबविले तरी देशात रामराज्य होईल." त्यासाठी प्रतिज्ञापूर्वक न्यायसंस्थेमध्ये जाऊन काम करणारे प्रबोधक मिळतील का?

उधळत जातो कल्पतरुचे वारु क्षितिजांवरती । उचुंग पवित्र आमुची ध्येये हिमालय स्पशिंगिनी

३) विधिमंडळ

गाव पातळीवर सरपंच, तालुका पातळीवर पंचायत समिती, जिल्हा परिषद, राज्याचे आमदार (विधान सभा-विधान परिषद) आणि देशाचे खासदार (लोकसभा - राज्यसभा) मिळून विधिमंडळ बनते. ही सर्व मंडळी जनतेचे प्रतिनिधी म्हणून निवडून येतात आणि जनतेच्या वतीने लोकशाही पद्धतीने राज्यकारभार करतात.

मंत्री, मुख्यमंत्री, पंतप्रधान यात असतात आणि पक्षीय व सत्तेचे राजकारण (खुर्चीचे?) म्हणतात ते हेच. भारतामध्ये सर्वात बदनाम झालेली मंडळी हीच. पैसा आणि गुंडगिरीशिवाय निवडणुका लढविता येत नाहीत असे वातावरण सध्या आहे. चांगल्या माणसाने कोटींची पायरी चढू नये तसेच राजकारणातही पडू नये असे सर्वत्र समजले जाते. पण मग राजकारणही असेच भ्रष्ट, बरबटलेले राहणार. म्हणून स्वच्छ माणसांनी सत्तेच्या राजकारणातही गेले पाहिजे. देशप्रश्नांवर अभ्यासपूर्ण आणि प्रतिभासंपन्न धोरणे ठरवली पाहिजेत. त्यांच्या अंमलबजावणीसाठी राजकीय इच्छाशक्ती दाखवली पाहिजे. असा विचार

करणाच्या प्रबोधकांनी आतापासूनच वक्तृत्व, लेखन कौशल्य, देशप्रश्नांचा अभ्यास, प्रतिभा विकसन, लोकसंग्रह या गुणांसाठी प्रयत्न केले पाहिजेत.

४) प्रसारमाध्यमे

भारतीय घटनेप्रमाणे लोकशाही चालविण्यासाठी विविध अधिकार असणारे वरील तीन गट आहेत. पण या तीनही गटांवर स्वतंत्रपणे अंकुश ठेवण्यासाठी प्रसारमाध्यमे महत्त्वाची भूमिका करू शकतात. प्रसारमाध्यमे म्हणजे वर्तमानपत्रे, नियतकालिके, आकाशवाणी, दूरदर्शन वगैरे, विकास पत्रकरिता आणि शोध पत्रकरिता (दूरदर्शनच्या 'रिपोर्टर' सारखी मालिका) मुख्यतः चांगल्या कामांना प्रोत्साहन देण्याचे आणि वाईट कामांना चव्हाट्यावर आणण्याचे काम करतात. लोकशाहीमध्ये केवळ साक्षरतेपेक्षा "राजकीय जाणीव जागृती" खूप महत्त्वाची असते. (हॅलो जिंदगी, परख सारखे कार्यक्रम, वर्तमानपत्रातील महत्त्वाचे स्तंभ असे काम चांगले करू शकतात.) यातून लोकशाही प्रणालीची म्हणजेच मतदारांची प्रगल्भता, सुजाणता वाढते. धाडसी आणि भटक्या वृत्तीच्या प्रबोधकांनी ही दिशा

गे माय भू तुझे मी फेडिन पांग सारे, आणिन आरतीला हे सूर्य चंद्र तारे.

पकडायला हरकत नाही. यासाठी पहिल्या पदवीनंतर (B.Sc., B.A., B.Com.) विविध प्रकारचे अभ्यासक्रम करता येतील.

५) स्वयंसेवी कार्य

भारतामध्ये १९६० पासून हा एक महत्त्वाचा, वेगळा कार्यप्रवाह पुढे आला. सगळी कामे सरकार करू शकणार नाही. लोकांनी आपला विकास आपणच करून घेतला पाहिजे या हेतूने अनेक द्रष्ट्या व्यक्तींनी विकासाचे रचनात्मक आणि संघर्षात्मक प्रयोग मांडले. त्यासाठी दुर्गम आदिवासी भागात आणि झोपडपट्ट्यांच्या कान्याकोपऱ्यात स्वयंप्रेरणेने स्वयंसेवक म्हणून माणसे गेली. शिक्षण, तंत्रज्ञान, पाणलोटक्षेत्र, शेती, रोजगार यामध्ये अनेक रचनात्मक कार्ये तर महिला धोरण, वेठबिगारी मुक्ती, जातीयता विरोधी, अंधश्रद्धा विरोधी, व्यसनमुक्तीसाठी, पर्यावरणाच्या संरक्षणासाठी, शेतमालला रास्त भाव मिळण्यासाठी विविध चळवळी निर्माण झाल्या.

या सर्व कामांचा व्याप सरकारी यंत्रणेच्या मानाने लहान असला तरी त्यांच्या प्रयोगशीलता व स्वयंसेवी वृत्तीमुळे त्यांचे योगदानही तितकेच महत्त्वाचे आहे. सध्या शासनयंत्रणा आणि स्वयंसेवी संघटना यांनी

एकत्र येऊन कामे करावीत असा मोठा प्रयत्न चालला आहे. स्वयंसेवी संघटनांनी 'दबाव गट' म्हणून काम करून सरकारी यंत्रणेकडून चोख काम करून घ्यावे असाही कार्हीचा प्रयत्न आहे. स्वयंसेवी संघटनाही आता बांधिलकीच्या जोडीला तज्ज्ञता आणि क्षमता मिळविण्याचा प्रयत्न करित आहेत. "ज्ञान प्रबोधिनी" आणि आपली "छात्र प्रबोधनची" व्यक्तिमत्त्व विकसनशील चळवळ ही अशाच स्वयंसेवी कार्याचा एक भाग आहे.

असे हे लोकशाहीचे पाच आधारस्तंभ प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनी शाळेत असतानाच या सर्वांची माहिती मिळविली पाहिजे. नुसता नागरिकशाखाचा अभ्यास म्हणून नाही, तर प्रत्यक्ष निरीक्षणे, अनुभव घेऊन माहिती मिळविली पाहिजे. आपल्याला तिथेच थांबायचे नाही तर आपल्या स्वभावाला अनुकूल अशा यापैकी एखाद्या क्षेत्रामध्ये प्रत्यक्ष करियर करण्याचा संकल्प केला पाहिजे. त्यातूनही आपण खऱ्या अर्थाने समाजासाठी, देशासाठी योगदान करू शकता. मग हा संकल्प मनात ठेऊन नागरिकशाखाचा, भारताच्या घटनेचा, भारतीय इतिहासाचा अभ्यास केला तर ताण, कंटाळा येण्यापेक्षा मजा जास्त येईल.

विज्ञानाचा अभ्यासही यातून आयुष्यात मला शास्त्रज्ञ, उद्योजक, शेतकरी बनून देश, समाज यासाठी काही भरीव काम करायचे आहे, असा संकल्प मनात ठेऊन करा. अभ्यास नुसताच आनंददायी नाही तर अर्थपूर्णही होईल.

■ ■

बांधवाच्या आर्त हृदयी मेघसे ओसंडुनी, शिंपिती जे प्रेम अपुले असति का ऐसे कुणी ?

संयोजक प्रशिक्षण शिबिर

विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकसन चळवळीच्या उभारणीतील एक महत्त्वाचा टप्पा !

छात्र प्रबोधनद्वारा २८ एप्रिल ते १ मे १९९६ या कालावधीत झालेल्या संयोजक प्रशिक्षण शिबिरामध्ये गोवा व महाराष्ट्र मिळून १६ ठिकाणांहून ४७ सदस्य सहभागी झाले होते. वय वर्षे २० ते ६१ या वयोगटातील हे सर्व सदस्य अनेक गोष्टी शिकून घेण्याच्या भूमिकेतून या शिबिरात दाखल झाले होते. संयोजनाची विविध कौशल्ये, त्यांचा सराव, हस्तकौशल्ये, बैठे खेळ, मैदानी खेळ, प्रबोधिनी परिचयाची सत्रे, अशा विविध उपक्रमांनी चार दिवस भरगच्च गेले. हे सर्व शिबिरार्थी आपापल्या गावांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीश विकासासाठी सप्ताहिक-पाक्षिक उपक्रम सुरु करतील असा विश्वास वाटतो. अनेक पालकांनी या चळवळीत आपलेही योगदान द्यावे. सहकार्यांच्या स्वरूपाबाबत नेमकेपणा येण्यासाठी मुख्य कार्यालयाशी अथवा स्थानिक कार्यालयाशी समक्ष अथवा पत्राद्वारा संपर्क साधावा.

‘छात्र प्रबोधन’ ची स्थानिक कार्यालये

निगडी : ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय, पेठ क्र. २५, निगडी, पुणे ४४ ☐ ८४३८०
सोलापूर : ज्ञान प्रबोधिनी बाल विकास मंदिर, डफरिन चौक, सोलापूर ☐ २५७८२
सातारा : श्री सतीश कुलकर्णी, प्लॉट नं. ५१, सर्व्हे नं. ३२७/१ अ, अंजली कॉलनी, करंजे तर्फे, सातारा. ☐ ५०५०४
सांगली : श्री. शैलेंद्र केळकर, ६९२ गावभाग, खडिलकर गल्ली, सांगली. ☐ ७७३८२
कोल्हापूर : डॉ. शुभांगी कुलकर्णी, आशीर्वाद हॉस्पिटल, बिनखांबी गणेश मंदिराजवळ, कोल्हापूर. ☐ २१५३४
नाशिक : सौ. साधना गाडगीळ, रामकृष्णधाम, श्रीरामवाडी, म.गांधी रोड, नाशिक ☐ ५७४८३०
ठाणे : डॉ. अजित दातार, बी-२० अहिल्या सोसा., घंटाळी रोड, नाशिक ☐ ५४२१०८७
डोंबिवली : सौ. ज्योती औटी, ३-श्री बिल्डींग, टिळकनगर हायस्कूल जवळ, डोंबिवली (पूर्व) ☐ ४७४१३९
पनवेल : सौमधा मयुरेश सोहोनी, पी. एल-६-१३-६ सेक्टर १७ सिडको कॉलनी, नवीन पनवेल.
रत्नागिरी : कु. नीता अ. श्रीखंडे, २९१३, जोशीवाडा, नवी मंडई रस्ता, रत्नागिरी. ☐ २२४८७
धुळे : सौ. उषा पाठक, धुळे अर्बन बँक, गरुड बाग, धुळे.
चाळीसगाव : श्री. विंचूरकर, मुख्याध्यापक, गुरुकुल माध्यमिक विद्यालय, चाळीसगाव
परभणी : श्री. दिलीप राके, ‘पारस’ नाथनगर परभणी किंवा बाल विद्यामंदिर, परभणी.
लातूर : डॉ. अरुणा देवधर, विद्यानगर, विवेकानंद रुग्णालय, लातूर. ☐ ४३६१४
औरंगाबाद : १) कर्नल पी. एन. मोडक, प्लॉट नं. ३०६/३०७, सेक्टर नं. ‘C’ N-1 भक्तीनगर, गणेश मंदिराजवळ, सिडको, नवीन औरंगाबाद. ☐ ४८२६२६
२) सौ. स्वाती शरद पळसकर, सनी कॉर्नर, दुसरा मजला, पैठण गेट, औरंगाबाद ३.

या कार्यालयामध्ये मासिकाची वर्गणी भरून सभासद होता येईल. ज्ञान प्रबोधिनी व छात्र प्रबोधन द्वारा प्रकाशित विविध पुस्तके या कार्यालयांमध्ये विक्रीसाठी उपलब्ध आहेत. छात्र प्रबोधन द्वारा आयोजित विविध शिबिरांची व उपक्रमांची माहिती व नावनोंदणी येथे करता येईल.

या व्यतिरिक्त मुंबई, अहमदनगर, जालना, जळगाव, रायगड, सिंधुदुर्ग बीड, उस्मानाबाद या ठिकाणी छात्र प्रबोधनची स्थानिक कार्यालये सुरु करावयाची आहेत. इच्छुकांनी मुख्य कार्यालयाशी संपर्क साधावा.

हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून सौर ज्येष्ठ ९ शके १९१८, ३० मे १९९६ या दिवशी प्रभात प्रिंटिंग प्रेस, पुणे येथे छापून ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे येथून प्रसिध्द केले आहे.

विविध शिबिरांमुळे हा अंक प्रसिद्ध करण्यास उशीर होत आहे, त्याबद्दल क्षमस्व. सभासद आम्हाला समजून घेतील असा विश्वास आहे.

गिरिकुहरातील गर्द वनातील सिंहाच्या छाव्यांनो, प्रलयंकर शक्तीची तुमच्या आज प्रचीती द्या.

ज्ञान प्रबोधिनीची संग्राह्य प्रकाशने

पुस्तकाचे नाव	किंमत	पुस्तकाचे नाव	किंमत
१. वाचलेच पाहिजे असे काही (वाचनीय २० पुस्तकांचा परिचय, १०० पुस्तकांची यादी)	रु. १५/-	१५. एक अदम्य उत्कट चैतन्य (ज्ञान प्रबोधिनीचे संस्थापक संचालक आप्पा पेंडसे यांचे प्रेरणादायी चरित्र)	रु. ५०/-
२. वेध यशाचा (अभ्यासाची विविध तंत्रे समजावून सांगणारे पुस्तक)	रु. ७५/-	१६. राष्ट्रदेवो भव (प्रबोधिनीच्या संस्थापक संचालकांची प्रेरक वैचारिके)	रु. ५०/-
३. व्यक्तिविकासासाठी विद्याव्रत (सर्वांगीण व्यक्तिमत्त्व विकासासंबंधी समग्र मांडणी)	रु. ४०/-	१७. उपासनेद्वारा व्याधिमुक्ती (उपासनेच्या विविधांगी उपयोगांची सप्रयोग मांडणी)	रु. १६/-
४. नावीन्यपूर्ण प्रकल्प कसे करावेत ? (प्रकल्पासंबंधी अनुभवातून लिहिलेले उपयुक्त पुस्तक)	रु. ५०/-	१८. 'छात्र प्रबोधन' वार्षिक संच - ३ (मासिकाच्या तिसऱ्या वर्षातील (९४-९५) अंकांचा संग्रह)	रु. ७५/-
५. बुद्धिवैभव (बुद्धीचे १२० पैलू उलगडून सांगणारे पुस्तक)	रु. २०/-	१९. 'छात्र प्रबोधन' वार्षिक संच - ४ (मासिकाच्या चौथ्या वर्षातील (९५-९६) अंकांचा संग्रह)	रु. १००/-
६. छंद आकाशदर्शनाचा (आकाशातील नक्षत्रे व ताऱ्यांचा परिचय)	रु. ३०/-	२०. 'प्र' शिक्षक वार्षिक वर्गणी (ज्ञान प्रबोधिनीचे शिक्षकांसाठी अभिनव द्वैमासिक)	रु. ३०/-
७. प्रतिभेच्या प्रांतातील प्रवास (ललित लेखन करण्यास शिकण्याचा मूलमंत्र देणारे पुस्तक)	रु. ३०/-	२१. प्रज्ञाबोध मालिका NTS परीक्षेसाठी शालेय प्रवणता कसोटी प्रश्नसंच (इंग्रजी - मराठी दोन्ही मध्ये स्वतंत्र).	
८. कल्पक बनू या (कल्पना शक्ती वाढविण्याची गुरुकिल्ली सांगणारे पुस्तक)	रु. ५०/-	१. प्रज्ञाबोध - १ (भौतिक, रसायन, जीवशास्त्र, गणित)	रु. ३०/-
९. गिर्यारोहणगाथा (गिर्यारोहणाची प्रेरणा निर्माण करणारे पुस्तक)	रु. ४०/-	२. प्रज्ञाबोध - २ (इतिहास, भूगोल, नागरिकशास्त्र)	रु. ३०/-
१०. असे घडते सुंदर अक्षर (हस्ताक्षर सुधारण्यासाठी कृतिपुस्तिका)	रु. १०/-	३. प्रज्ञाबोध - ३ (सर्व विषयांच्या एकत्रित प्रश्नपत्रिका)	रु. ५०/-
११. प्रबोधन गीते पुस्तक रु. १०/- ध्वनिफीत रु. ५०/- (ज्ञान प्रबोधिनीतील कार्यकर्त्यांनी रचलेली स्फूर्तिगीते)		मानसिक क्षमता कसोट्यांसाठी प्रज्ञाबोध - ४ व ५ लवकरच प्रकाशित होत आहेत.	
१२. राष्ट्रद्रष्टे विवेकानंद (स्वामी विवेकानंदांचे प्रेरणादायी चरित्र)	रु. ७५/-	२२. ज्ञानप्रबोधिनी एक अभिनव शैक्षणिक प्रयोग खंड २ - रु. ७५/- खंड ३ - रु. ८०/-	
१३. विवेकानंदांचा राष्ट्रधर्म (स्वामी विवेकानंदांच्या वाङ्मयातील निवडक उतान्यांचा संग्रह व त्यावरील भाष्य)	रु. ३०/-	२३. विविध संस्कार पोथ्या (भारतीय परंपरेला आधुनिकतेची सार्थ जोड दिलेल्या संस्कारक्षम १३ पोथ्यांचा संच)	
१४. श्रीअरविंद-श्रीमाताजी काय म्हणाले ? (श्रीअरविंद-श्रीमाताजी यांच्या वाङ्मयातील निवडक उतान्यांचा संग्रह व त्यावरील भाष्य)	रु. ३५/-	वर्षारंभ रु. ४/- वर्षान्त रु. ४/- विद्याव्रत रु. १०/- गणेश प्रतिष्ठापना रु. ४/-	

आकड्यांभोवती गोल केलेल्या सर्व पुस्तकांचे छपाईचे काम चालू असून

ती जून अखेरपर्यंत सर्व स्थानिक कार्यालयांमध्ये उपलब्ध होतील.

सर्व पुस्तकांच्या किंमतींवर सभासद - शाळा - संस्था यांना १०% ते १५% सबलत मिळेल.

उजळू द्या जीवना

चराचरातील सर्व शक्तिनो, ही अमुची प्रार्थना ।
करा अम्हाला निर्भय निर्मळ, उजळू द्या जीवना ॥
विद्येवर निष्ठा ठेवू या, उद्योगाची कास धरू या ।
साहस शिकवा संयम शिकवा, अमुच्या या जीवना ॥
नको कधी तो गर्व यशाचा, नको कधी आळस कामाचा ।
द्वेष कुणाचा नको कधीही, फुलवा सहजीवना ॥
रक्षण करणे या सृष्टीचे, वाटे आम्हा अति मोलाचे ।
ममतेची आणिक समतेची, द्या आम्हा प्रेरणा ॥

संपर्क पत्ता :

संपादक, छात्र प्रबोधन

ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ,

पुणे ४११ ०३० 📞 ४७७६९९

कार्यालयाची वेळ : स. १० ते संध्या. ७

या अंकाची किंमत : रुपये ८/-

वार्षिक वर्गणी : रुपये १००/-